

פרק ב'

הפעילות המצרפית : התוצר והתעסוקה

- בסיכום 2017 נראה שהמשק נהנה ממצב מקרו-כלכלי טוב ושוק העבודה נמצא בסביבת תעסוקה מלאה. התוצר המקומי הגולמי צמח ב-3.4% – גבוה מקצב הצמיחה של התוצר הפוטנציאלי.
- ב-2017 היה הרכב הצמיחה מאוזן יחסית להרכב בשנים האחרונות. ב-2016–2017 האיצו השימושים המקומיים מפני שתנאי הסחר השתפרו ומפני שננקטה מדיניות מקרו-כלכלית מרחיבה הן מוניטרית והן פיסקלית. השנה נוספה לכך גם האצה ביצוא, בהשפעת התאוששותו של הסחר העולמי.
- צמיחת היצוא משקפת בעיקר האצה ביצוא השירותים העסקיים והתאוששות בתיירות. לעומת זאת, יצוא הסחורות צמח בקצב מתון, ועל התפתחותו מוסיף להקשות הייסוף המתמשך בשער החליפין הריאלי.
- התרחבותה המהירה של הצריכה הפרטית (למעט בני קיימא) הוליכה לכך שב-2017 פחת שיעור החיסכון, בניגוד למגמה בשנים האחרונות. זאת משום שהצריכה המשיכה לצמוח מהר מהתוצר (במחירים קבועים), והשנה נוספה לכך גם הרעה בתנאי הסחר.
- שיעור התעסוקה במשק הוסיף לעלות גם השנה, והתגברה ההתהדקות בשוק העבודה: שיעור האבטלה ירד לשפל של כמה עשורים; שיעור המשרות הפנויות הגיע לשיא; החברות במגזר העסקי דיווחו על החמרה במחסור בעובדים; עליית השכר האיצה ושיעור התמורה לעבודה עלה במידה ניכרת לאחר ירידה מתמשכת.
- נראה כי במשק כבר אין עודף בכושר הייצור, לאחר שהביקוש צמח מהר בשנתיים האחרונות והתוצר הפוטנציאלי צמח לאט יותר. מגבלת היצע מקשה על הפעילות הכלכלית להוסיף להתרחב במהירות, ולכן גדל נתח הביקוש המקומי שנותב ליבוא ופחת העודף בחשבון השוטף.

1. ההתפתחויות העיקריות ותנאי הרקע

א. ההתפתחויות העיקריות

ב-2017 צמח התוצר המקומי הגולמי ב-3.4%. אולם בניכוי הערך המוסף הכרוך ביבוא מכוניות¹ עמד קצב הצמיחה על כ-4.0% – גבוה מהקצב הממוצע ב-2012–2016 ומקצב הצמיחה הפוטנציאלי. בשנתיים האחרונות האיצו השימושים המקומיים, ומאחר שהשנה נוספה לכך גם האצה ביצוא, הרכב הצמיחה היה מאוזן יותר.

התרחבות התוצר נסמכה גם השנה על גידול בתעסוקה: שיעור העבודה העיקריים הוסיף לעלות והגיע ל-77.1%, שיעור ההשתתפות התייצב, ושיעור האבטלה המשיך לרדת. השנה המשיכו להתרבות הסימנים להתהדקות בשוק העבודה וזו התבטאה גם בכך ששיעור התמורה לעבודה עלה במידה ניכרת, בניגוד למגמה בשנים האחרונות. התפתחות זו צפויה להקשות על המעסיקים להמשיך בגיוס נרחב של עובדים נוספים, והיא מטילה בספק את האפשרות שהיצע התוצר יוסיף להתרחב דרך ערוץ התעסוקה.

בתחום כושר הייצור נמשכו תהליכים ארוכי טווח שמפחיתים את קצב הצמיחה הפוטנציאלי. בראשם ניצבות ההאטה בקצב הגידול של האוכלוסייה בגילי העבודה העיקריים, והצטברות הסימנים המעידים כי מנועי הצמיחה החשובים שפעלו בעבר – הגידול בשיעור ההשתתפות, הירידה בשיעור האבטלה הטבעית, וההתרחבות בשיעור המשכילים – כמעט מיצו את יכולתם במסגרת המדיניות הנוכחית.

כתוצאה מההתרחבות המהירה בביקוש המקומי הגיע המשק למגבלת היצע – זו אף החמירה השנה עם התאוששות היצוא – ונראה שכבר אין בו עודף בכושר הייצור². על רקע מגבלת ההיצע והתגברות הייסוף הריאלי גדל השנה היבוא במהירות וסיפק את הביקוש הגבוה לצריכה ולהשקעה. במקביל לכך חלה הרעה בתנאי הסחר, ובעקבות כך נבלמה העלייה המתמשכת ביחס בין מחיר התוצר למחיר הצריכה הפרטית. תהליכים אלו האיצו את השחיקה בחיסכון הלאומי ובעודף בחשבון השוטף.

השנה, כמו אשתקד, מכלול ההתפתחויות מעיד כי המשק נהנה ממצב מקרו-כלכלי טוב, וזה נתמך במדיניות מקרו-כלכלית מרחיבה, בשיפור בסביבה העולמית ובמרחב להגדיל את הניצולת של גורמי הייצור. אולם חלק מהגורמים הללו אינם צפויים להתמיד. ראשית, הגידול בביקוש המקומי נשען כבר שנים אחדות על הריביות הנמוכות מאוד שמכתיבה המדיניות המוניטרית בישראל ובעולם. בשנתיים האחרונות היינו עדים גם להרחבה פסקלית, וזו התבטאה בהרחבת הגירעון המבני בתקציב. אולם סביר להניח כי סביבות מדיניות אלה לא יתמידו בטווח הארוך. שנית, מתרבים הסימנים לכך שהמשק הישראלי הגיע לסביבה של תעסוקה מלאה בשוק העבודה וכבר אין בו עודף בכושר הייצור. לבסוף, קצב ההתרחבות של התוצר הפוטנציאלי התמתן בשנים האחרונות, וצפוי כי בעשור הקרוב הוא יוסיף לרדת (בשל השינויים הדמוגרפיים) – אלא אם יינקטו צעדי מדיניות משמעותיים. לפיכך יש להמשיך לפעול להעלאת שיעור התעסוקה בקרב קבוצות אוכלוסייה שממעטות להשתתף בשוק העבודה (בעיקר גברים חרדים ונשים ערביות). במקביל חשוב להעלות את פריון העבודה במשק ולשם כך יש: (1) לשפר את ההון האנושי ולחזק את מיומנויות העובדים, בעיקר באמצעות צעדים לצמצום הפערים במערכת החינוך (ראו פרק א'); (2)

קצב הצמיחה האיץ והרכב הצמיחה היה מאוזן יותר.

ההתהדקות בשוק העבודה באה לידי ביטוי גם בכך ששיעור התמורה לעבודה עלה במידה ניכרת.

המשק נהנה ממצב מקרו-כלכלי טוב, אך אין זה מובטח כי הוא יוסיף לצמוח בקצב הנוכחי.

יש להמשיך לפעול להעלאת שיעור התעסוקה ופריון העבודה במשק.

¹ ערך זה ירד השנה בחדות מפני שהציבור הקדים רכישות לסוף 2016 בתגובה לצפי שנוסחת המיסוי הירוק תעודכן בראשית 2017 ותעלה את המיסוי על חלק מהמכוניות. הנוסחה עודכנה גם בתחילת 2015, וצפוי כי היא תמשיך להתעדכן אחת לשנתיים.

² כאשר התוצר בפועל נמוך מהפוטנציאלי (קרי פער התוצר שלילי) אנו מכנים זאת גם "עודף בכושר הייצור".

להגדיל את ההשקעה בתשתיות, בפרט לתחבורה ציבורית (ראו תיבה ב'-1); (3) לשפר את הסביבה העסקית, ובפרט לצמצם את עודף הרגולציה והביורוקרטיה לעסקים הפועלים בשוק המקומי.

לוח ב'-1					
מדדים נבחרים לפעילות המשק, 1995 עד 2017					
(שיעורי השינוי השנתיים באחוזים)					
2017	2016	2015	2014	2013	1995 עד 2012
3.4	4.0	2.6	3.5	4.2	3.9
2.4 ¹	1.8	2.6	2.2	1.5	2.2
1.4	1.9	0.6	1.5	2.3	1.7
1.8 ¹	1.2	2.0	1.6	0.9	1.5
5.7	1.1	-0.9	5.3	1.7	7.2
3.8	5.9	3.6	4.3	2.8	3.3
3.7	4.1	4.5	5.0	5.4	8.4
2.9	2.8	2.9	1.1	0.9	0.8
3.0	3.8	5.2	3.9	3.0	0.4
23.4	23.9	24.4	23.5	22.7	21.6
-4.5	-1.9	-0.1	-1.3	-5.7	0.5 ³
¹ הנתונים ל-2017 מבוססים על אומדן מתוך : OECD Economic Outlook, November 2017.					
² עלייה פירושה פחות.					
³ הנתון מתייחס ל-1999—2012.					
המקור : הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ה-OECD, קרן המטבע הבין-לאומית ועיבודי בנק ישראל.					

ב. תנאי הרקע

תנאי הרקע בעולם³

השיפור בכלכלה העולמית מתבסס, ונראה שהתפתחות הפעילות בעולם תומכת בהמשך הצמיחה של ישראל. השנה התאוששה הצמיחה העולמית, והגופים הבין-לאומיים ובתי ההשקעות העלו את תחזיותיהם : הם צופים כי הקצב שנראה ב-2017 יימשך גם בשנים הקרובות. השיפור בסביבה העולמית בא לידי ביטוי בהתאוששות של הסחר העולמי (לוח ב'-2) ושל רכיב ההשקעות, אם כי אלו עדיין צומחים בקצב מתון יחסית לעבר, בפרט יחסית לתקופות התאוששות קודמות. במרבית מדינות ה-OECD ירדה האבטלה, פער התוצר השלילי הצטמצם, והאינפלציה עלתה. אולם השיפור לווה בעלויות מחירים שפגעו במידה מסוימת בהכנסת המשק : העלייה שמחיר הנפט מציג מ-2016 התגברה השנה והסתכמה בסופה ביותר מ-20%, ואליה נוספה התאוששות במחירי הסחורות.

השיפור בכלכלה
העולמית מתבסס והסחר
העולמי התאושש.

³ תנאים אלה נידונים בהרחבה בסעיף 2 של פרק א'.

לוח ב'-2					
ההתפתחויות הכלכליות בעולם, 1995 עד 2017					
(שיעורי השינוי השנתיים באחוזים)					
1995 עד 2012	2013	2014	2015	2016	2017 ¹
המדינות המפותחות					
2.3	1.3	2.1	2.2	1.7	2.3
5.8	2.8	3.9	4.2	2.6	4.1
ארה"ב					
2.6	1.7	2.6	2.9	1.5	2.3
גוש האירו					
1.6	-0.2	1.3	2.1	1.8	2.4
המדינות המתפתחות					
6.2	5.1	4.7	4.3	4.3	4.7
9.0	5.0	3.7	0.4	2.3	5.9
6.7	3.6	3.8	2.8	2.5	4.7
הסחר העולמי					

¹ הנתונים לשנת 2017 מבוססים על אומדן.

² ממוצע פשוט של שיעור השינוי ביצוא וביבוא של סחורות ושירותים.

המקור: קרן המטבע הבין-לאומית ועיבודי בנק ישראל.

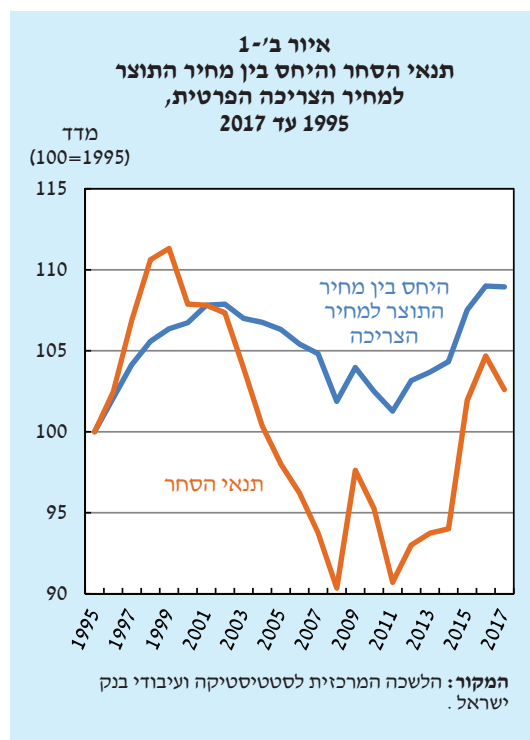
תנאי הרקע המקומיים

ברקע ההתפתחויות המקרו-כלכליות נמצאים תהליכים מבניים שמתרחשים במשך בשנים האחרונות. עם העיקריים בתהליכים הללו נמנית התגברות התחרות כתוצאה משינויים בהתנהגות הצרכנים, רפורמות שהובילה הממשלה והתרחבות המסחר ברשת. התחרות הגוברת מתבטאת בכך שעל המגזר העסקי מופעל לחץ לנצל את גורמי הייצור ביעילות רבה יותר ולהרחיב את הפעילות הכלכלית ללא העלאת מחירים. תהליך זה עומד ברקע ההתפתחויות מקרו מרכזיות שהמשק עובר, לרבות עלייה בצריכה הפרטית, התהדקות בשוק העבודה, היעדר אינפלציה, וצמיחה מהירה יחסית לקצב הגידול של התוצר הפוטנציאלי.

היחס בין מחיר התוצר למחיר הצריכה הפרטית התייצב ב-2017, לאחר שבחמש השנים האחרונות – ובמיוחד ב-2015 – 2016 – הוא עלה בהתמדה (איור ב'-1).

ברקע ההתפתחויות מקרו-כלכליות מרכזיות במשק ניצבת התגברות התחרות.

היחס בין מחיר התוצר למחיר הצריכה התייצב לאחר עלייה מתמשכת.

העלייה החדה בו תרמה לגידול בתוצר הנומינלי, תמכה בהתרחבות הצריכה הפרטית, ואפשרה להגדיל את השכר הריאלי כמעט בלי להעלות את שיעור התמורה לעבודה. אולם השנה נבלמה

תופעה זו, בעיקר מפני שמחירי האנרגיה עלו והרעו את תנאי הסחר – המקור המרכזי לשינויים ביחס בין מחיר התוצר למחיר הצריכה⁴.

הוועדה המוניתרית בבנק ישראל המשיכה לנקוט מדיניות מוניתרית מרחיבה. היא הותירה את הריבית בשיעור אפסי, 0.1%, ושינתה את נוסח ההכוונה לגבי העתיד (Forward Guidance) בהודעת הריבית: הוועדה ציינה כי ההרחבה המוניתרית תיוותר על כנה כל עוד יידרש הדבר כדי לבסס את סביבת האינפלציה בתוך תחום היעד. הריבית הריאלית לשנה נותרה בתחום השלילי, והתשואות הריאליות הארוכות (ל-10 שנים) נותרו בסביבה נמוכה, כ-0.6%. סביבת הריבית הנמוכה המאפיינת את השנים האחרונות תמכה בביקוש המקומי דרך הוזלת עלותו של האשראי, הפחתת התמריץ לחסוך, והעצמת "אפקט העושר" בציבור דרך עלייה בערכם של הנכסים הפיננסיים והדירות. במקביל להרחבה באמצעות הריבית הוסיף הבנק לרכוש מט"ח בהיקפים דומים להיקפים בשנתיים הקודמות, כדי למתן את הכוחות הפועלים לייסוף (דיון מורחב במדיניות המוניתרית מופיע בפרק ג').

גם במישור הפיסקלי ננקטה השנה מדיניות מרחיבה וזו תרמה להתרחבות הביקוש המקומי. ההוצאה הציבורית גדלה מהר מהתוצר – כ-6.9% במחירים שוטפים – בעיקר מפני שהצריכה הציבורית האזרחית גדלה. גידול זה נובע מכך שהשכר לעובד במגזר הציבורי עלה במהירות בשעה שמחיר התוצר דרך במקום, אולם גם במונחים כמותיים צמחה הצריכה הציבורית מהר מהתוצר. נוסף להגדלת ההוצאה נערכה השנה הפחתת מיסים סטטוטורית שגובהה כ-0.2% תוצר (הפחתה במס החברות והוספת נקודות זיכוי להורים במסגרת תוכנית "נטו משפחה"). גירעון הממשלה אומנם הצטמצם השנה, אך זאת בעיקר בשל הכנסות חד-פעמיות גבוהות⁵; הגירעון המבני לעומתו גדל בערך ב-1.4% תוצר (דיון מורחב במדיניות הפיסקלית מופיע בפרק ו').

בראשית 2017 נכנסו לתוקף שינויים בתקנות המיסוי הירוק, ואלה ייקרו חלק מכלי הרכב. לכן צרכנים ועסקים רכשו כלי רכב בדצמבר 2016 במקום בתחילת 2017. אומנם ישראל אינה מייצרת כלי רכב אלא מייבאת אותם, אולם הגידול ברכישתם בכל זאת משפיע על התוצר, וזאת דרך שני ערוצים. העיקרי שבהם – המיסוי העקיף על יבוא (כולל מע"מ) – מהווה בממוצע כ-40% ממחירם של כלי הרכב. הערוץ השני כולל את רווחי היבואנים (הם חברות מקומיות) ואת מתחי השיווק והמסחר.

2. הביקוש המצרפי והשימושים

א. תמהיל הביקוש מחו"ל והביקוש המקומי

מאחר שהציבור הסיט חלק מרכישת המכוניות מראשית 2017 לסוף 2016, נרשמו בשנים אלה תנודות חדות יחסית בקצב הצמיחה של התוצר. תנודות אלו אינן משקפות שינויים בסביבה המקרו-כלכלית, ולכן יש לנטרל אותן כאשר מנתחים את מצב המשק. לפיכך נבחן את התפתחות המקורות והשימושים בשנים האחרונות תוך חלוקתן לקבוצות שנים, ובפרט נראה ב-2016–2017 מקשה אחת (לוח ב'-3). חלוקה זו מדגישה כי בשנתיים האחרונות האיץ קצב הצמיחה של השימושים הסופיים יחסית לקצב הממוצע ב-2012–2015, מפני שהביקוש המקומי התרחב במהירות. בתקופה זו התגבר קצב הצמיחה של הצריכה הפרטית והצריכה הציבורית, הסעיפים

⁴ ראו בנק ישראל (2017), "מחיר התוצר, מחיר הצריכה ותנאי הסחר", לקט ניתוחי מדיניות וסוגיות מחקריות, ספטמבר 2017.

⁵ תמריץ מס להקדמה של חלוקת דיווידנדים, עסקת "מובילאיי" והנפקת "תמר פטרוליום".

בנק ישראל הוסיף לנקוט מדיניות מוניתרית מרחיבה, וזו תמכה בביקוש המקומי.

בשנתיים האחרונות היינו עדים גם להרחבה פיסקלית, וזו התבטאה בהרחבת הגירעון המבני בתקציב.

בשנתיים האחרונות האיץ קצב הצמיחה של השימושים המקומיים.

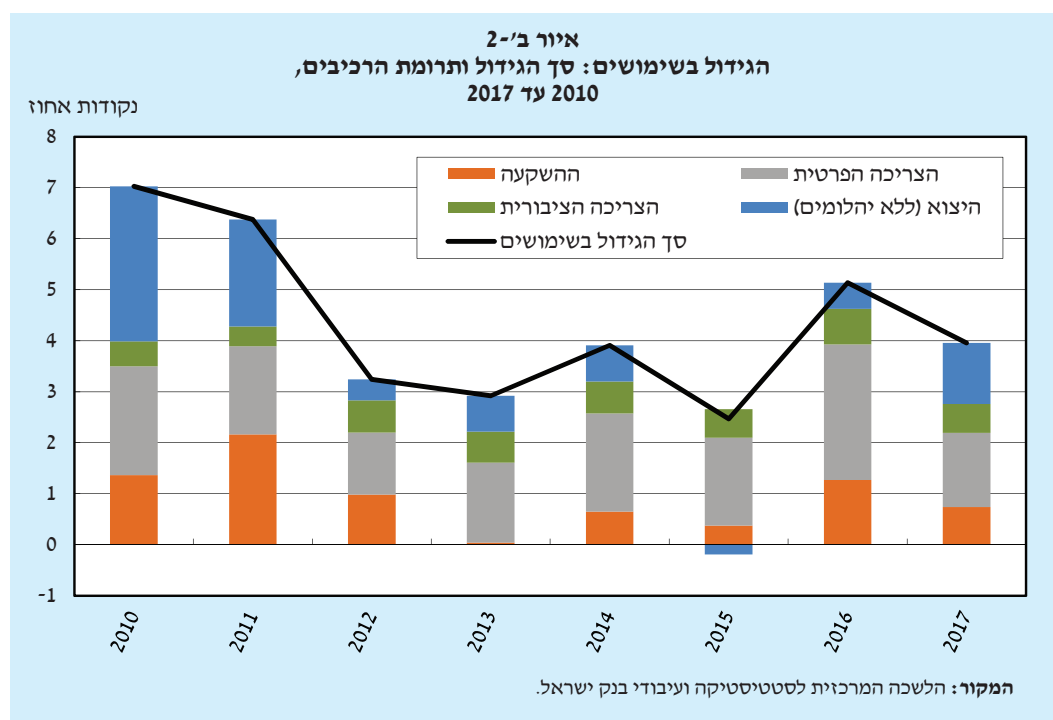
שמובילים את צמיחת התוצר מאז 2012, וההשקעה התאוששה לאחר ארבע שנים שבהן היא צמחה לאט. אולם קצב הגידול של השימושים נותר מעט נמוך יחסית לקצב ב-1995—2011 בשל מרכיב היצוא: אף כי התרחבותו האיצה השנה היא נותרה נמוכה יחסית לצמיחתו בשנים אלה. ההאצה בצמיחת השימושים התבטאה בצד המקורות בהאצה בצמיחת התוצר, ואף יותר מכך בהאצה בצמיחת היבוא (לוח ב'-3). היבוא צמח מהר הן מפני שהמשק קרוב לתעסוקה מלאה והן מפני שמחירו היחסי הוסיף לרדת⁶. עם המקורות לגידול זה נמנים השקעה נרחבת במכונות וציוד מיבוא בענף הרכיבים האלקטרוניים ובענפים המשרתים את השוק המקומי, יבוא מוצרים לצריכה שוטפת, ויבוא של שירותים עסקיים ונסיעות לחו"ל.

ההאצה בשימושים
התבטאה בצמיחת
התוצר, ואף יותר מכך
בצמיחת היבוא.

לוח ב'-3
התפתחות המקורות והשימושים, 1995 עד 2017
(שיעורי השינוי השנתיים באחוזים)

¹ 2017—2016	2015—2012	2011—1995	
3.5	3.1	4.0	התוצר המקומי הגולמי
6.1	2.1	5.1	היבוא ללא אוניות, מטוסים ויהלומים וללא היבוא הביטחוני
4.0	2.7	4.1	השימושים הסופיים
4.9	3.7	4.2	הצריכה הפרטית
4.0	3.4	2.2	הצריכה הציבורית למעט היבוא הביטחוני
6.0	1.9	2.6	ההשקעה בנכסים קבועים (למעט אוניות ומטוסים)
1.7	1.7	7.6	היצוא ללא יהלומים והזנק

¹ שיעור השינוי בשנים אלו שווה לגידול ברמה הממוצעת בשנתיים האחרונות לעומת הרמה הממוצעת בשנתיים שקדמו להן, וזאת כדי לנטרל את השפעת התנודות החדות ביבוא המכונות.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

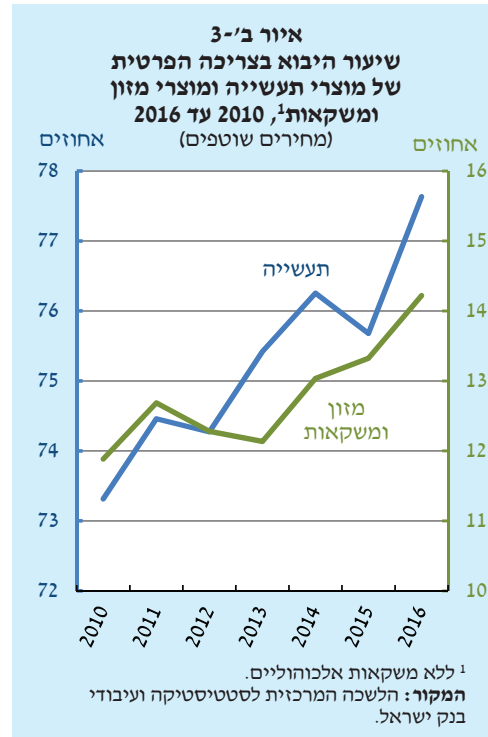
⁶ אף על פי שהיבוא צמח מהר משקלו בתוצר (במחירים שוטפים) לא השתנה השנה מכיוון שמחיר היבוא ירד.

ב. השימושים המקומיים

הצריכה הפרטית

הצריכה הפרטית צמחה השנה ב-3.3%, קצב מתון יחסית לשנים האחרונות. ההתמתנות שיקפה ירידה חדה ברכישת מכוניות כתוצאה מכך שהציבור הסיט רכישות לסוף 2016 בשל העדכון במיסוי הירוק. לעומת זאת, הצריכה למעט בני קיימא צמחה ב-4.4%, כלומר האטה רק במעט יחסית ל-2016, והיא המשיכה להוביל את צמיחת הביקוש במשק.

הצריכה הפרטית התרחבה בראש ובראשונה מכיוון שההכנסה הריאלית מעבודה עלתה במהירות⁷, והשנה היא נשענה על אשראי במידה פחותה, כפי שמעידה ההאטה בקצב הגידול של האשראי הצרכני למשקי הבית (לוח ב'-4). נוסף לכך התרחבה הצריכה מפני שמחירי הדירות הוסיפו לעלות ותיק הנכסים הפיננסיים של הציבור התאושש⁸. העלייה בערך הנכסים הפיננסיים והריאליים של הציבור, יחד עם הביטחון התעסוקתי שמשרה האבטלה הנמוכה, הפחיתו את החיסכון מטעמי זהירות. כך קרה שהגידול הכמותי בצריכה הפרטית למעט בני קיימא עלה על קצב הגידול של התוצר זו השנה הרביעית ברציפות. במקביל לגידול הכמותי בצריכה התייצב השנה היחס בין מחיר התוצר למחיר הצריכה, לאחר עלייה מתמשכת. התפתחויות אלו הובילו יחד לכך שמשקל הצריכה (למעט בני קיימא) בתוצר עלה לראשונה מאז 2010.

בשנים האחרונות התרחבה הצריכה הפרטית מהר במקביל לעלייה בשיעור החיסכון, והדבר התאפשר מפני שהמחיר היחסי של הצריכה ירד. עם הגורמים לכך נמנית התגברות החשיפה לתחרות מיבוא. אומנם שיעור היבוא הישיר (כ-16% במחירים שוטפים) בסך הצריכה הפרטית נשאר יציב בשנים האחרונות, בעיקר מכיוון שהמחיר היחסי של מוצרי תעשייה ירד, אולם במונחים כמותיים הוא עלה בין 2010 ל-2016 בכ-3 נקודות אחוז. זהו חלק משינוי ארוך טווח שבמסגרתו גדל חלקה של הצריכה הפרטית שמקורה ביבוא, ונראה כי תהליך זה האיץ במידה מסוימת בשנים האחרונות⁹.

מגמה זו מתבטאת בכך שעתירות היבוא עלתה בצריכה הפרטית של מוצרי תעשייה ומוצרי מזון ומשקאות¹⁰ (איור ב'-3), על רקע הייסוף בשער החליפין וצעדי מדיניות

⁷ אומנם קצב הגידול של התוצר הנומינלי האט השנה, אולם התמורה הריאלית לעבודה (בניכוי מחיר הצריכה) המשיכה לצמוח בקצב מהיר ודומה לקצב בשנים האחרונות (למעלה מ-5%) כי שיעור התמורה לעבודה עלה. לעומת זאת, ההכנסה הפנויה האטה את קצב הצמיחה (1.6%) מפני שהכנסות הממשלה צמחו במידה ניכרת.

⁸ ראו ברק א' (2017), "פונקציית הצריכה הפרטית בישראל", סקר בנק ישראל מס' 89.

⁹ ב-1995—2010 הגדיל היבוא את משקלו בסך הצריכה הפרטית בכ-4.5 נקודות אחוז (במונחים כמותיים), אך חלק הארי של שינוי זה (כ-3 נקודות אחוז) נבע מגידול חד וחריג ב-2006—2007.

¹⁰ העלייה בעתירות היבוא של מוצרי מזון ומשקאות (לא-אלכוהוליים) בולטת בצריכת דגים, ובמידה פחותה גם בצריכת סוכר ומוצרים.

הצריכה הפרטית (למעט בני קיימא) המשיכה לצמוח מהר ומשקלה בתוצר עלה לראשונה מאז 2010.

עתירות היבוא עלתה בצריכה הפרטית של מוצרי תעשייה ומוצרי מזון ומשקאות.

הציבור הרחב במהירות
את היבוא האיש
באמצעות מסחר ברשת,
אך משקלו בסך הצריכה
הפרטית עדיין נמוך
מאוד.

שתומכים בפעילות יבואנים, כגון הפחתת מכסים והקלות בתקינה. היבוא הגדיל את משקלו בצריכת מוצרי תעשייה משום שעתירות היבוא עלתה בצריכת מוצרים בני קיימא למחצה (הלבשה והנעלה ואחרים), ובשל עלייה בנתח שכלי תחבורה ויבוא טובין אישי תופסים בצריכת מוצרי התעשייה. הסעיף האחרון עלה מפני שהציבור הרחב את היבוא האיש באמצעות מסחר ברשת: ערכו הגיע השנה לכ-3.5 מיליארדי ש"ח, בחמש השנים האחרונות הוא צמח בכ-40% לשנה במוצע, ומשקלו בצריכת מוצרי תעשייה עלה באותה תקופה משיעור אפסי לכ-3%. אולם יש להעיר כי משקלו בסך הצריכה הפרטית עדיין נמוך מאוד (כ-0.5%). האומדנים ל-2017 מעידים כי היבוא של טובין אישי הוסיף לצמוח במהירות, וכי משקל היבוא המשיך לגדול בסעיף המזון והמשקאות אך לא בשאר רכיבי הצריכה. היבוא הרחב את חלקו בצריכה הפרטית לא רק מפני שעתירות היבוא עלתה במוצרי תעשייה ומזון, אלא גם מפני שבשנים האחרונות הגדילו הישראלים במידה רבה את משקל הצריכה שמקורה בנסיעות לחו"ל.

לוח ב'-4

הביקוש המקומי: תנאי הרקע ומדדים עיקריים להתפתחותו, 1995 עד 2017

(שיעורי השינוי השנתיים באחוזים)

2017	2016	2015	2014	2013	2012 עד 1995	
3.3	6.1	3.9	4.5	3.7	4.1	הצריכה הפרטית
4.4	4.9	4.3	3.9	3.4	3.9	מזה: צריכה למעט בני קיימא
-7.6	19.4	-0.1	10.4	7.0	5.6	צריכת בני קיימא
¹ 1.6	5.1	5.2	5.0	5.0	3.9	ההכנסה הפרטית הגולמית הפנויה מכל המקורות
5.5	6.7	6.6	6.2	6.5	² 7.5	האשראי למשקי הבית
4.8	6.1	6.9	6.2	4.7	² 3.7	מזה: האשראי שלא לדוור
-0.1	-0.1	-0.5	-0.7	-0.3	3.4	הריבית הריאלית לשנה (אג"ח ממשלתיות, רמה)
4.3	1.8	7.0	9.3	7.5	10.7	ערך תיק הנכסים של הציבור
3.7	1.9	3.4	2.7	-4.3	³ 3.1	המדד לאמון הצרכנים
3.0	11.2	-0.9	1.6	3.1	2.7	ההשקעה בנכסים קבועים (למעט אוניות ומטוסים)
3.6	3.5	1.5	0.3	-1.6	² 6.0	האשראי למגזר העסקי
0.6	0.4	0.5	1.0	1.7	0.4	הריבית הריאלית ל-10 שנים (אג"ח ממשלתיות, רמה)
55.2	52.3	50.2	48.6	47.2	³ 51.0	מדד מנהלי הרכש (רמה)
5.8	-0.2	-9.0	-2.1	-3.1	-2.6	השינוי בניצולת ההון בתעשייה (מאזן הנטו מסקר החברות של בנק ישראל)
4.3	4.0	3.8	3.2	3.4	2.2	הצריכה הציבורית למעט היבוא הביטחוני
32.6	31.1	31.1	30.9	30.6	33.1	סך המיסים⁴
2.2	2.3	2.1	2.9	3.8	3.2	הגירעון הכולל בתקציב הממשלה הרחבה ⁴
1.4	0.6	-0.6	-1.0	0.1		השינוי בגירעון המבני בתקציב הממשלה ⁴
-0.3	0.2	-1.2	-1.0	-0.1		השינוי בגירעון מנוכה המחזור ⁴

¹ ההכנסה הפנויה צמחה בקצב מתון (1.6%) מפני שהכנסות הממשלה צמחו במידה ניכרת.

² הנתון מתייחס לשנים 2005—2012.

³ הנתון מתייחס לשנים 2002—2012.

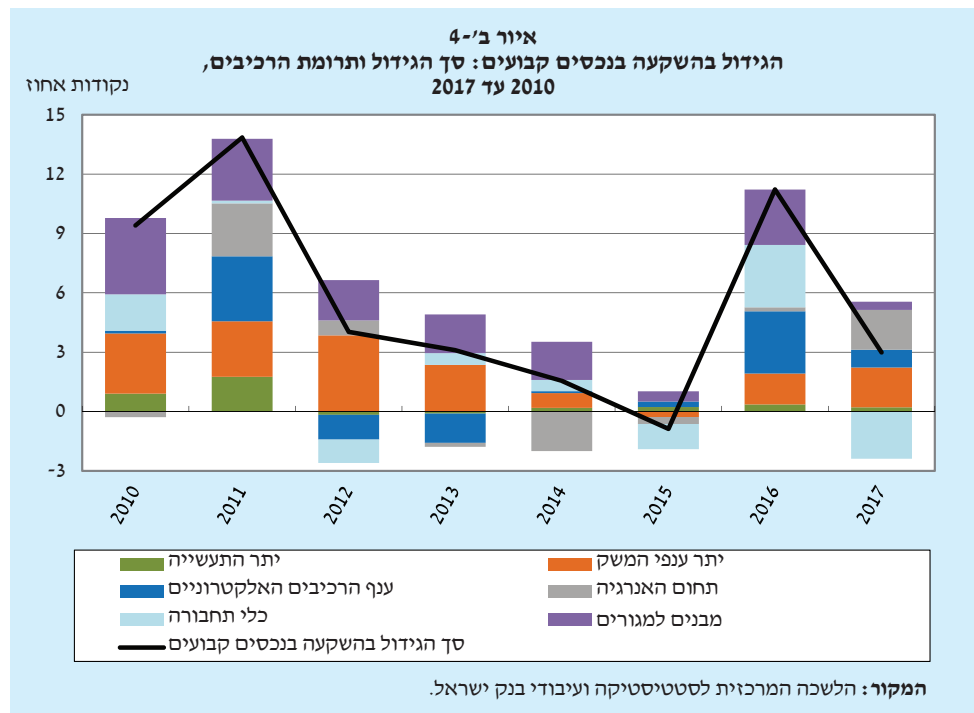
⁴ באחוזי תוצר.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר אמון הצרכנים של "גלובס-סמית", סקר החברות של בנק ישראל, סקר מנהלי הרכש של ארגון מנהלי הרכש ובנק הפועלים, ועיבודי בנק ישראל.

ההשקעה

ההשקעה המקומית הגולמית צמחה השנה ב-4.5%, ומקורה בכך שההשקעה בנכסים קבועים (ללא אוניות ומטוסים) גדלה בשיעור מתון, 3.0%, בשעה שההשקעה במלאי (ללא יהלומים והזנק) גדלה בכ-0.3% תוצר (5 מיליארדי ש"ח).

ההשקעה בענפי המשק – כשני שלישים מההשקעה הקבועה – התרחבה בשנתיים האחרונות מהר בזכות שיפור בסביבה הכלכלית, והיא נשענה על כך שהאשראי העסקי האיץ בזכות סביבת הריבית הנמוכה (לוח ב'-4). בתקופה זו התרחבה ההשקעה במכונות וציוד בענפים שפעילותם ממוקדת בשוק המקומי ותפוקתם עלתה באופן ניכר. אשתקד היה זה ענף הבינוי, והשנה – ענפי המסחר והשירותים: אלה נחשפו בשנים האחרונות לביקוש מקומי גבוה ולמגבלת היצע של עובדים, וחברות שפועלות בהם מדווחות כי המחסור בעובדים יוצר מגבלה משמעותית להתרחבות פעילותן (ראו סעיף 3). ההשקעה בענפי המשק נתרמה בשנתיים האחרונות גם מגידול בהשקעה במוצרי קניין רוחני, וזו משקפת בעיקר את ההשקעות בתוכנה ובמו"פ שעורכים ענפי היצוא המתקדמים, הצומחים במהירות. נוסף לכך האיצה ההשקעה בזכות מיזמים גדולים בענף הרכיבים האלקטרוניים ובתחום האנרגיה: ב-2016–2017 ייבאה "אינטל" מכונות וציוד בהיקף נרחב, והשנה נוספה לכך גם השקעה נרחבת בתשתיות נפט וגז (איור ב'-4).

לעומת זאת, ההשקעה בענפי התעשייה (למעט הרכיבים האלקטרוניים) ממשיכה לדרוך במקום מאז 2011 (איור ב'-4) למרות השיפור הרב שניכר בשנתיים האחרונות במדד מנהלי הרכש, ולכן נראה כי מכונות וציוד אינם יוצרים מגבלה על ההיצע בתחום התעשייה. זו הרחיבה השנה את התפוקה באמצעות שימוש בהון, אך היא לא עשתה זאת באמצעות השקעה אלא דרך הגדלת הניצולת, לאחר שבשנים האחרונות היא הפחיתה אותה (לוח ב'-4). בסיכומו של דבר התרחבה השנה ההשקעה בענפי המשק (ללא אוניות ומטוסים) ב-3.9%, קצב מתון יחסית לקצב המהיר אשתקד. עם הגורמים המרכזיים לפער נמנית העובדה שההשקעה

בכלי תחבורה התכווצה השנה בחדות, לאחר שאשתקד היא עלתה כזכור במידה חריגה בתגובה לשוניו במיסוי.

ההשקעה הפעילה במבנים למגורים – כשליש מההשקעה הקבועה – צמחה השנה ב-1.2%, נמוך משמעותית מקצב הצמיחה שאפיין אותה בשנים האחרונות. ההתמתנות נבעה מכך שמספר התחלות הבנייה ירד מכ-53.8 אלף יחידות דיור בשנתיים הקודמות לכ-46.3 אלף בשנה הנוכחית¹¹ (ראו פירוט בפרק ט').

ההשקעה הכוללת בבנייה (למגורים ושלא למגורים) הגדילה השנה ב-4.4% את התוצר של ענף הבינוי, ולכן תרומתו הישירה לתוצר¹² מסתכמת בכ-0.3 נקודת אחוז ותרומתו העקיפה כמעט כפולה¹³ (לוח ב'-5). תרומה זו דומה בערכה לתרומת הענף ב-2016, אך בשעה שאשתקד נבעו כ-75% ממנה מגידול הפעילות בתחום הבנייה למגורים, השנה היא נובעת מבנייה שאינה למגורים¹⁴. זהו ניגוד חריג שכן בטווח הארוך יש מתאם חיובי בין שני סוגי הבנייה, מכיוון שבנייה נרחבת של דירות חדשות כרוכה בהקמת תשתיות (הולכת חשמל ומים, כבישים, מבני ציבור). במילים אחרות, אלה פעילויות משלימות והביקוש להן משותף. אומנם שני סוגי הבנייה מתחרים על אותם גורמי ייצור ולכן עשויים לבוא האחד על חשבון האחר, אך בענף הבנייה זהו גורם משני בדרך כלל, שכן את המחזוריים בענף הבנייה מניעים על פי רוב שינויים דמוגרפיים וזעזועים בביקוש המצרפי¹⁵. ניסיון העבר מראה שהתמתנות הביקוש לבנייה למגורים¹⁶ מחלחלת לרוב גם להשקעה בבנייה שאינה למגורים, ובסופו של דבר מוליכה להתכווצות התרומה שענף הבינוי תורם לצמיחה.

ההשקעה במבנים למגורים צמחה בקצב נמוך משמעותית מזה שאפיין אותה בשנים האחרונות.

התמתנות הביקוש לבנייה למגורים מחלחלת לרוב גם להשקעה בבנייה שאינה למגורים.

לוח ב'-5							
תקופות צמיחה והתכווצות בתוצר של ענף הבנייה, 2008 עד 2017							
(הממוצע השנתי באחוזים)							
משקל הבנייה בתמ"ג ³	תרומת הבנייה לצמיחה		הצמיחה השנתית הממוצעת				
	ישירה ¹	כוללת ²	ההשקעה בבנייה אחרת	ההשקעה בבנייה למגורים	התוצר של ענף הבנייה	התמ"ג	התקופה
5.3	0.6	0.3	5.4	8.8	7.2	3.6	2008 עד 2013
5.1	0.1	0.0	-3.7	3.7	0.6	3.1	2014 עד 2015
5.2	0.4	0.2	3.1	8.1	3.9	4.0	2016
5.3	0.4	0.3	10.4	1.2	4.4	3.4	2017

¹ התרומה הישירה לצמיחה שווה לשיעור הגידול בתוצר של ענף הבנייה כפול משקלו בתמ"ג בסוף התקופה הקודמת.

² אומדן התרומה הכוללת לצמיחה שווה לתרומה הישירה כפול 1.7.

³ בסוף התקופה.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

¹¹ אומנם סביר להניח כי מספר זה יתעדכן כלפי מעלה במרוצת השנה הקרובה, אולם צפוי כי העדכון לא יקוז את הירידה אלא רק ימתן אותה. ראו "עדכונים משמעותיים באומדן להתחלות הבנייה", בתוך בנק ישראל (2017), סקירה פיסקלית תקופתית ולקט ניתוחים מחקריים.

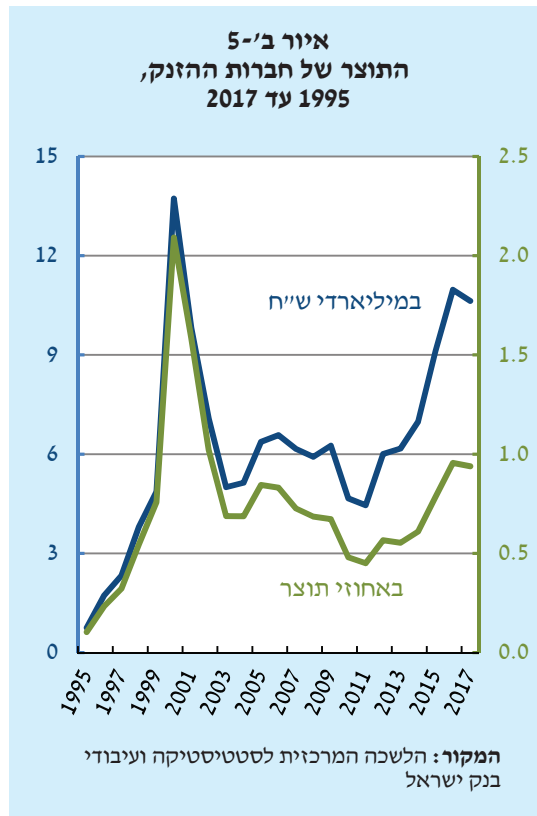
¹² זו נגזרת מצמיחת התוצר בענף וממשקלו בתוצר הכללי.

¹³ התרומה העקיפה נובעת מכך שהחברות בענף הבנייה קונות תשומות ביניים מענפים אחרים שאף הם מייצרים למשק ערך מוסף.

¹⁴ ההשקעה בבנייה שאינה למגורים צמחה השנה במהירות (10.4%), בעיקר הודות לעבודות תשתית בתחום האנרגיה אך גם הודות לבניית מבנים שאינם למגורים ברשויות המקומיות בענפי התעשייה, התחבורה והמלונאות.

¹⁵ ראו בנק ישראל (2015), "ענף הבנייה ותרומתו לצמיחה", ההתפתחויות הכלכליות בחודשים האחרונים מס' 140, אפריל עד ספטמבר 2015.

¹⁶ ההאטה בביקוש לבנייה למגורים מתיישבת עם הירידה במספר העסקאות בשוק הדיור ועם ההתמתנות בקצב העלייה של מחירי הדירות.

עוד תרם לצמיחה בשנים האחרונות הגידול המהיר בפעילותן של חברות ההזנק. לפני שנתאר זאת נעיר כי לפי הגדרת הלמ"ס, חברות ההזנק הן פועל יוצא של יזמות טכנולוגית מבוססת מחקר שמשאביו מופנים לפיתוח רעיון, שירות או מוצר. בחברות אלו ערך הפדיון בשלב הפיתוח אינו משקף את ערך הפעילות הכלכלית (תכופות אין להן מכירות כלל), ולרוב הפיתוח ממומן באמצעות גיוס הון. בשלב זה תרומתן לתוצר נגזרת מעלויות הייצור שלהן: הוצאותיהן השוטפות (בעיקר הוצאות שכר) ומרווח המכירה הממוצע נרשמים בחשבוניות הלאומית כהשקעה במלאי חברות ההזנק וכך מגדילים את התוצר. כאשר חברת ההזנק נמכרת לחו"ל ערך המכירה נרשם ביצוא ובמקביל נרשמת ירידה במלאי חברות ההזנק (השקעה שלילית), ולכן המכירה אינה משפיעה על התוצר מבחינה רישומית.

ב-2012—2016 צמח התוצר של

חברות ההזנק במהירות, כ-20% לשנה בממוצע, וערכו הגיע לכ-1.0% תוצר – רמה שנייה בגובהה לרמה שנראתה בזמן בועת ההיי טק, בתחילת שנות ה-2000 (איור ב'-5). בחמש שנים אלה תרמו חברות ההזנק לצמיחה השנתית כ-0.1 נקודת אחוז בממוצע. אולם השנה התכווץ התוצר שלהן ב-4.7% והמשק לא נהנה מתרומה כזו.

בשנים שבהן צמח התוצר של חברות ההזנק במהירות נרשם בקרבן גם גידול נאה בתעסוקה. מספר משרות השכיר עלה ביותר מ-50% והגיע לכ-27 אלף, וחלקן בסך התעסוקה של ענפי הטכנולוגיה העילית עלה מ-6.4% לכ-9.1%. התעסוקה בהן ממוקדת בתחום התוכנה, ובפער ניכר אחרי נמצא תחום מערכות המידע ולאחריו תחום התקשורת.

ב-2017 כאמור נבלם הגידול בתוצר של חברות ההזנק, והדבר מתיישב עם הקיפאון בגיוסי ההון העולה מנתוני start-up nation central. ההאטה בסך הגיוסים נבעה מירידה בהון שגייסו חברות שמונות 11—200 עובדים, ואילו ההון שגייסו החברות הקטנות ביותר (עד 10 עובדים) המשיך לצמוח במהירות וחלקן בגיוסים החדשים הוסיף להציג את מגמת העלייה המאפיינת אותו בשנים האחרונות¹⁷.

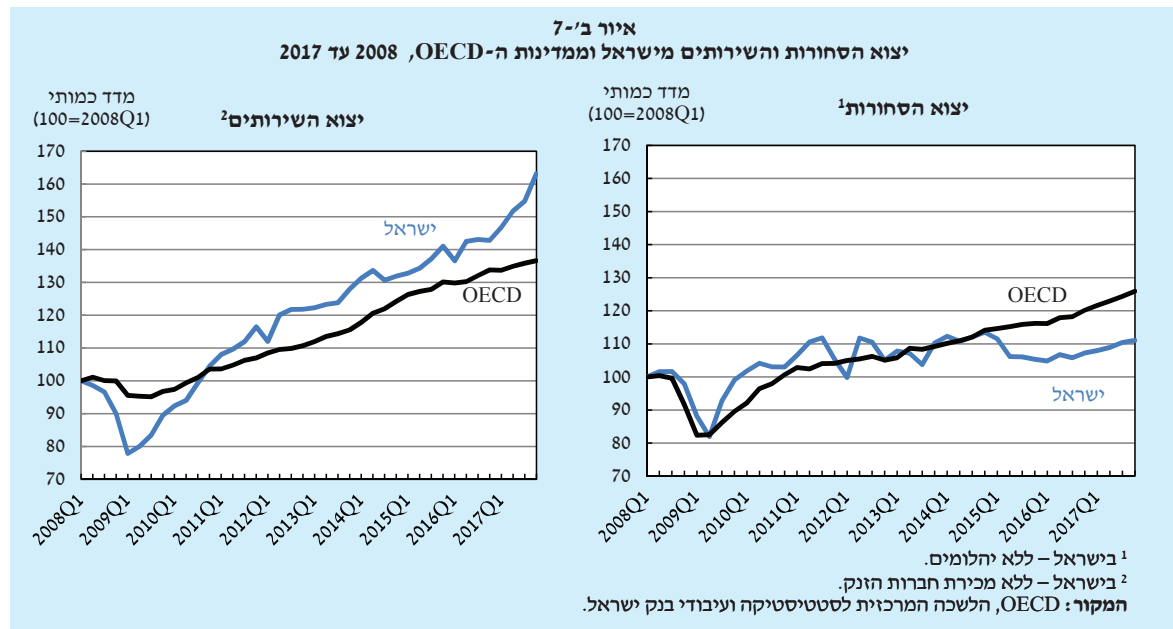
¹⁷ בחברות הגדולות (מעל 200 עובדים) נרשם גידול מתון בגיוסי ההון.

ג. הביקוש העולמי והיצוא

היצוא האיץ השנה, בהשפעת התאוששותו של הסחר העולמי.

היצוא (ללא יהלומים וחברות הזנק) התאושש השנה וצמח ב-5.7%, לאחר שבחמש השנים הקודמות הוא צמח בכ-1.5% בממוצע. צמיחתו הושפעה במידה רבה מכך שהסחר העולמי התאושש השנה וצמח ב-4.7% – הקצב הגבוה ביותר שנראה מאז 2010. איור ב'-6 מראה כי לאחר המשבר של 2008 התאושש היצוא הישראלי במהירות; מאז 2012, ובמיוחד ב-2015–2016, הוא הציג צמיחה חלשה בהרבה מהסחר העולמי; והשנה הם שבו לצמוח בקצב דומה.

סך היצוא צמח במהירות בעיקר בזכות יצוא השירותים, שכן יצוא הסחורות צמח בקצב מתון. יצוא השירותים מישראל ממשיך לצמוח במהירות גם יחסית ליצוא הממוצע ממדינות ה-OECD, ואילו יצוא הסחורות מוסיף להציג ביצועי חסר (איור ב'-7).

את יצוא השירותים מוביל יצוא השירותים העסקיים¹⁸ – כ-35% מהיצוא הישראלי – וזה צמח השנה בשיעור מרשים, 9.1%; זהו קצב גבוה אפילו יחסית לקצב הנאה בחמש השנים האחרונות (5.3%). אולם הגידול הכמותי של יצוא השירותים העסקיים נובע במידה ניכרת מכך שמחירם הנמדד ירד השנה ב-5.2%¹⁹, שכן אם ההכנסה הנומינלית נתונה ומתקבל אומדן נמוך למחיר, פירוש הדבר שהכמות גדלה. אולם בשעה שההבחנה בין מחיר וכמות פשוטה יחסית כאשר עוסקים בסחורות אחודות, היא מיטשטשת כאשר עוסקים במוצרים מתוחכמים ו/או במוצרים שאיכותם משתנה במשך הזמן. דברים אלה תקפים ביתר שאת בתחום השירותים, בפרט בשירותי היצוא המתקדמים. לכן יש לבחון את התפתחות יצוא השירותים גם במחירים שוטפים, ובחינה זו מעלה כי הוא התרחב השנה בקצב מתון בהרבה, 3.5% בלבד.

יתר על כן, מחיריו הדולריים של יצוא השירותים נמדדים לפי מחירים בין-לאומיים²⁰, והתאמתם לשקלים נעשית באמצעות שער החליפין. אולם בקרב חלק מיצואניות השירותים שפועלות בישראל ההכנסות אינן תלויות במחירים בין-לאומיים אלא בהוצאות השכר בשקלים²¹. לפיכך נבחן אומדן חלופי לשינוי המחיר של יצוא השירותים העסקיים, ובו נבסס את מחיר השירותים של החברות הנידונות על השכר הממוצע בענף התכנות והייעוץ בתחום המחשבים (62) ובענף המחקר המדעי והפיתוח (72)²². חלופה זו מניבה ירידת מחיר מתונה יחסית לאומדן החשבונאות הלאומית, והגידול הכמותי של יצוא השירותים העסקיים מגיע ל-4.8% בלבד. לסיכום, נראה שיצוא השירותים המשיך לצמוח השנה, אך ההאצה שנרשמה בו במחירים קבועים נבעה ממדידה של ירידת מחיר, וזו כנראה אינה משקפת התפתחות כלכלית של ממש.

צמיחת היצוא משקפת
בעיקר האצה ביצוא
השירותים העסקיים
והתאוששות בתיירות.

היצוא הישראלי צמח השנה גם משום שיצוא שירותי התיירות – כ-5% מהיצוא הישראלי – צמח ב-12.7%, לאחר שבמשך שנתיים וחצי נותר ערכו נמוך מרמתו במחצית הראשונה של 2014, ערב מבצע "צוק איתן". התאוששות זו השתקפה בכך שכניסות התיירים התרחבו בחדות, 25% – וזאת בזכות השיפור במצב הביטחוני; על רקע "שמים פתוחים", רפורמה שהגדילה את היצע הטיסות והגבירה את התחרות בענף; ועל רקע הפעילות הממוקדת שמשדר התיירות מקיים במדינות בדרום-מזרח אסיה ובמזרח אירופה²³, כנראה מכיוון שהוא זיהה את הפוטנציאל הטמון בשווקים אלו בעקבות עלייה מתמשכת ברמת החיים.

יצוא הסחורות מפגין
ביצועי חסר יחסית לסחר
העולמי.

יצוא הסחורות (ללא יהלומים) – כ-50% מהיצוא הישראלי – התאושש מעט: לאחר שבשנים קודמות הוא דרך במקום, השנה הוא התרחב ב-2.9%. אף על פי כן הוא ממשיך להיות החוליה החלשה בצמיחת המשק. יצוא הסחורות צומח בשנים האחרונות פחות מהסחר העולמי בסחורות, ויש לציין כי הוא מפגין ביצועי חסר גם לאחר שמביאים בחשבון את הרכב הסחורות או את מדינות היעד של היצוא הישראלי. במונחים כמותיים צמיחתו אפסית מאז 2012, וערכו הכספי

¹⁸ המרכיבים המרכזיים במצרף "השירותים העסקיים" שאנו מנתחים כאן כוללים: שירותי תוכנה, שירותי מחקר ופיתוח (ללא מכירת חברות הזנק), שירותי הובלה ותחבורה, שירותים מקצועיים (בתחומי המשפטים, החשבונאות, המדעים, הטכנולוגיה, הניהול והתמיכה), שירותי מסחר סיטונאי, שירותים משלימים שמעניקים ענפי ייצור, שירותים פיננסיים, ועוד. יצוא השירותים העסקיים צמח השנה הודות לצמיחה של כל המרכיבים המרכזיים למעט שירותי מחקר ופיתוח, ואת התרומה העיקרית לכך תרמו שירותי התוכנה (משקלם במצרף עומד על כ-40%).

¹⁹ מחירים ירד בעקבות הייסוף החד שהתרחש השנה מול הדולר, שכן יש מתאם מלא כמעט בין השינויים במחירים השקלי לבין שער החליפין שקל-דולר.

²⁰ מחירי היבוא והיצוא של שירותים בארה"ב ומדדי המחירים ליצרן שם.

²¹ מדובר בעיקר במרכזי פיתוח של חברות רב-לאומיות שמקבלים את הכנסותיהם לפי עלות התשומות המקומיות בתוספת מרווח (שיטת cost+).

²² כדי לחשב את השכר הרלוונטי השתמשנו במשקלי הענפים ביצוא השירותים (ענף 62 מהווה 70% ממנו, וענף 72 מהווה 30%).

²³ ביטול אגרות, הארכת תוקף אשרות, סבסוד טיסות לשדה התעופה בעובדה, ושיווק אגרסיבי.

אף התכווץ בתקופה זו בכ-4%. מכיוון שהכנסת המשק מושפעת בסיכומו של דבר מערך היצוא, אין זה משנה אם הוא מתכווץ כתוצאה מירידה בכמות או במחיר²⁴.

בחינה על פי עוצמה טכנולוגית מעלה כי חולשת היצוא מאפיינת בשנים האחרונות את כל התעשייה למעט ענפי הטכנולוגיה המעורבת-עילית (לוח ב'-6). החולשה בענפי הטכנולוגיה העילית משקפת התכווצות ביצוא של ענפי התרופות והרכיבים האלקטרוניים²⁵ ומתבטאת בצמצום הייצור ומספר השכירים; בהתאם לכך הם תרמו לצמיחה תרומה אפסית ב-2012—2016²⁶. הענפים המסורתיים, לעומת זאת, הרחיבו את פעילותם המקומית על חשבון היצוא.

לוח ב'-6					
מדדים לפעילות בתעשייה לפי העצמות הטכנולוגית					
קבוצת טכנולוגיה	סה"כ	עילית	מעורבת-עילית	מעורבת-מסורתית	מסורתית
המשקל בערך המוסף של התעשייה, 2014	100%	42%	18%	19%	21%
שיעור השינוי: 2017 לעומת 2016, באחוזים					
הייצור	1.9	1.6	2.5	2.4	1.6
הפדיון מיצוא (במחירים קבועים)	2.2	0.5	5.5	3.1	1.0
מספר השכירים	0.4	0.5	-0.4	0.3	0.7
מספר שעות העבודה לשכיר	0.1	0.3	0.0	0.6	-0.4
העלות הריאלית לשעת עבודה	4.2	2.8	4.9	3.6	6.3
שיעור השינוי: 2017 לעומת הממוצע ב-2012—2016, באחוזים					
הייצור	3.0	-1.5	4.8	7.4	7.5
הפדיון מיצוא (במחירים קבועים)	-2.1	-4.2	9.3	-9.1	-3.4
מספר השכירים	0.5	-1.4	-0.9	0.8	2.7
מספר שעות העבודה לשכיר	0.0	1.5	0.9	-0.8	-2.6
העלות הריאלית לשעת עבודה	9.0	7.7	7.9	9.8	13.4
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.					

התפתחות היצוא בשנים האחרונות מורכבת מעלייה במשקל השירותים המתקדמים על חשבון משקל הסחורות, והדבר משקף שינוי מבני שעובר על המשק, בהתאם למגמה העולמית (פרק ז') מנתח את השינוי מזווית ראייה ארוכת טווח). אולם ישראל עוברת מסחורות לשירותים מהר יותר מרוב המדינות המפותחות (איור ב'-8), הן מכיוון שיצוא השירותים צומח מהר והן מכיוון שיצוא הסחורות מפגין ביצועי חסר. ניתוח שערך בנק ישראל העלה כי ענפי התעשייה רגישים לשינויים בשער החליפין יותר מהשירותים²⁷, ולכן נראה כי השינוי בהרכב היצוא הישראלי מושפע במידה רבה מהייסוף המתמשך שחל בשנים האחרונות בשער החליפין הריאלי. עוד העלה הניתוח כי ההשפעה השלילית של הייסוף הריאלי על היצוא מגיעה לשיא כעבור שנתיים, ולכן ההתפתחות

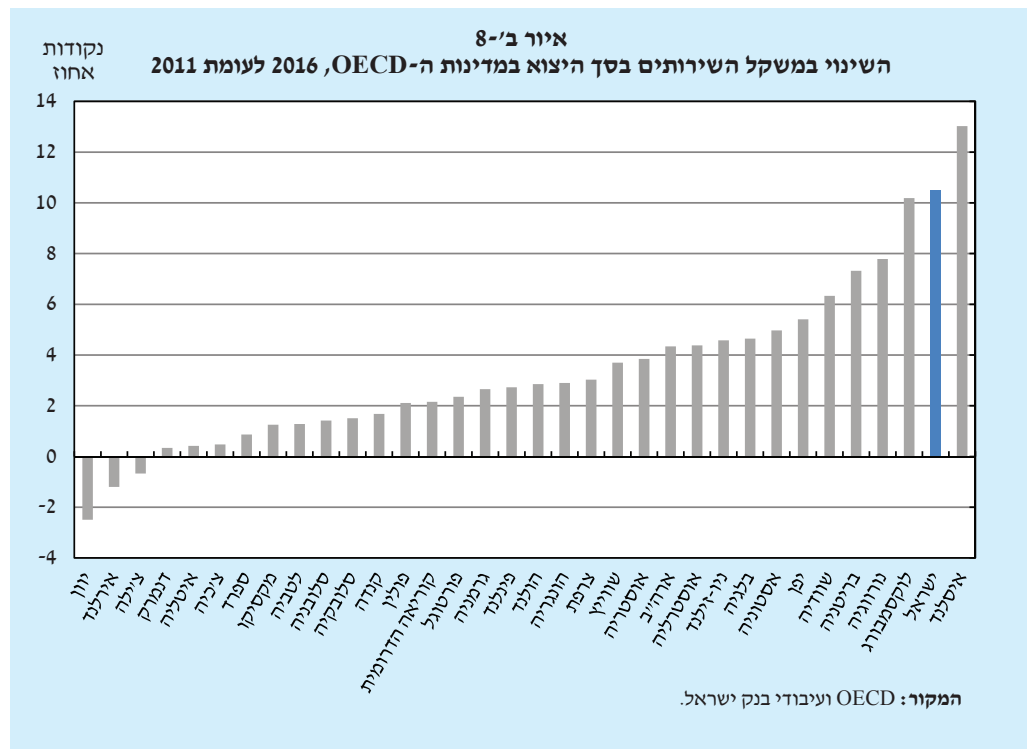
השינוי בהרכב היצוא מושפע במידה רבה מהייסוף הריאלי המתמשך.

²⁴ אומנם מבחינת ההכנסה של המשק אין משמעות להבחנה בין שינוי במחיר לבין שינוי כמותי, אך מבחינת הניתוח הכלכלי יש לכך חשיבות.

²⁵ היצוא בענף הרכיבים האלקטרוניים התכווץ בעיקר מפני ש"אינטל" צמצמה את פעילות הייצור באופן זמני במסגרת החלפת המכונות במפעל החדש.

²⁶ ב-1996—2011 תרמו ענפי הטכנולוגיה העילית לצמיחת התוצר כ-0.3 נקודות אחוז בממוצע.

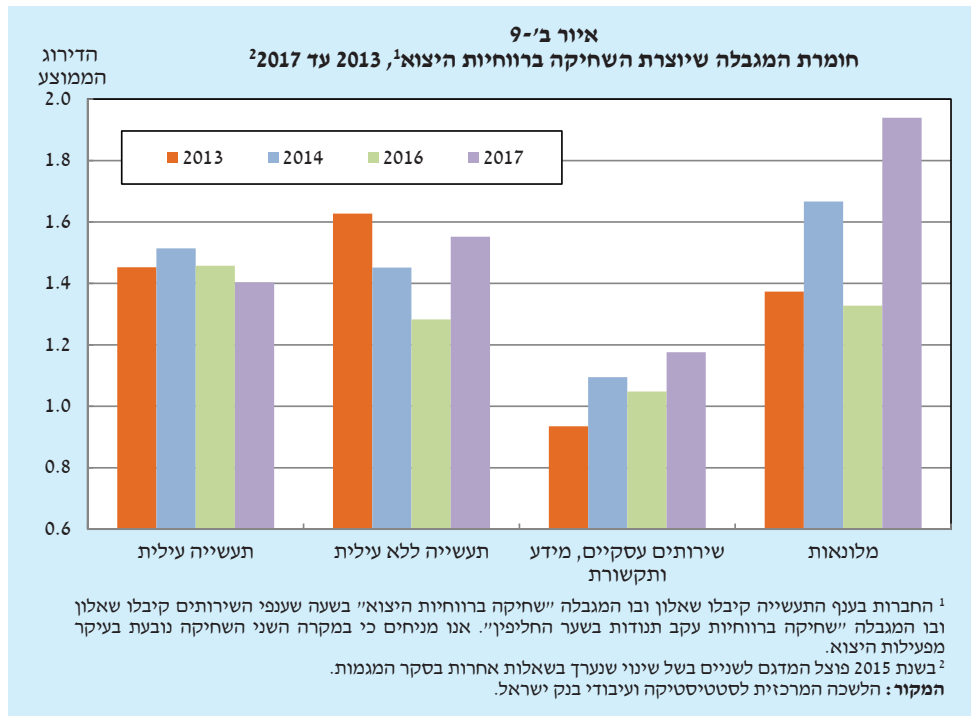
²⁷ בנק ישראל (2017), דין וחשבון לשנת 2016, תיבה ב'-1.

שניכרה השנה בשער החליפין – ובפרט התחזקות השקל מול הדולר – צפויה להקשות על צמיחת היצוא גם בשנה-שנתיים הבאות. בשנה האחרונה התחזקה מגמת הייסוף: שער החליפין הריאלי האפקטיבי התייסף ב-4.5%, ובפרט התחזק השקל מול הדולר – ב-6.3%. חשיבות הדולר בטווח הקצר נובעת מכך שהיצוא הישראלי מוטה אליו יחסית ליבוא, וככל הנראה גם יחסית ליצוא של מדינות מפותחות אחרות. יתר על כן, השפעת הדולר חורגת ממשקל הסחר עם ארה"ב, ככל הנראה מכיוון שהוא משמש גם בסחר עם מדינות נוספות (דיון על חשיבות הדולר ליבוא מופיע בפרק ג'). לפי החברות המדווחות בסקר המגמות בעסקים שעורכת הלמ"ס, השחיקה ברווחיות היצוא פוגעת ברוב ענפיו – התעשייה (ללא עילית), המלונאות ושירותי היצוא העיקריים²⁸. איור ב'-9 מראה כי המגבלה החמירה בענפים אלה יחסית לאשתקד, ותוצאה זו מתיישבת עם ההתחזקות המחודשת בייסוף²⁹. בענפי התעשייה והמלונאות המגבלה חמורה יותר, ובשנה האחרונה היא הפכה למגבלה העיקרית להתרחבות פעילותם. בשירותים המייצאים זוהי המגבלה השנייה בחומרתה (אחרי החרפת התחרות בענף), וצפוי שאם מגמת הייסוף תימשך היא תפגע גם בהתפתחותם. בתעשייה העילית, לעומת זאת, המגבלה פחתה במקצת אם כי רמתה עדיין גבוהה.

²⁸ פעילותם של שאר ענפי השירותים ממוקדת בשוק המקומי, ובהם הורגשה דווקא הקלה במגבלה.

²⁹ בניגוד למצב במלונאות ובשירותים, בתעשייה רמת המגבלה אינה גבוהה מרמתה ב-2013–2014. ייתכן כי תוצאה זו נובעת מכך שהחברות בענף קיבלו שאלון ובו המגבלה "שחיקה ברווחיות היצוא" בשעה שענפי השירותים קיבלו שאלון ובו הפריט "שחיקה ברווחיות עקב תנודות בשער החליפין". כלומר ייתכן שהחברות בענף התעשייה התייחסו לשחיקה כלשהי ברווחיות היצוא, ולא דווקא כזו שנובעת משער החליפין.

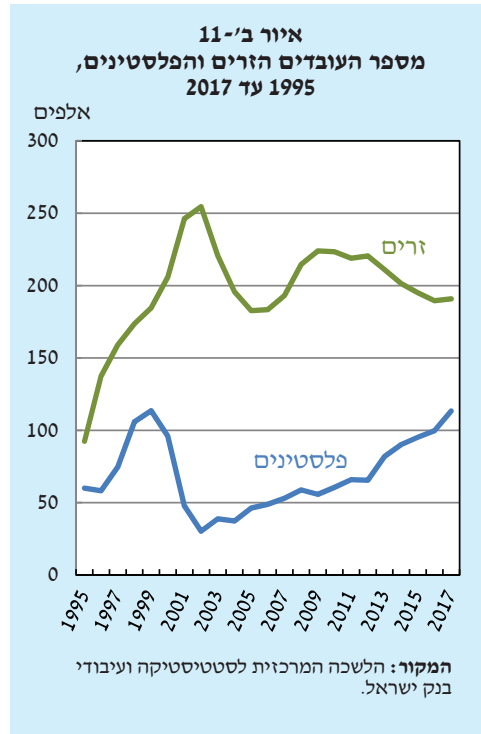
3. ההתפתחויות המקרו-כלכליות בשוק העבודה

שוק העבודה המשיך להתהדק השנה, ושלל מדדים מעידים כי הוא נמצא בסביבה של תעסוקה מלאה. שיעור התעסוקה הגיע לשיא, 77.1%, משום ששיעור האבטלה (בגילי העבודה העיקריים, 25–64) הוסיף לרדת (איור ב'-10) ושיעור ההשתתפות נותר יציב.

קצב ההתרחבות של היצע העבודה הוסיף להאט השנה – הוא החל להאט כבר ב-2015, לאחר שהציג גידול מרשים במשך למעלה מעשור – בעקבות שתי התפתחויות עיקריות: (א) התמתנות בקצב הגידול של האוכלוסייה בגילי העבודה העיקריים ו-(ב) מיצוי של תהליכים מבניים כגון העלייה בהשכלה וההשלכות המתמשכות של העלאת גיל הפרישה, צעד שהרחיב את

בשנים האחרונות
האטו הגברים החרדים
והנשים הערביות את
קצב הצטרפותם לשוק
העבודה.

חלק מהביקוש הגובר
לעבודה נותב להגדלת
היצע העבודה של
לא-ישראלים.

שיעור ההשתתפות בקרב המבוגרים (55—64). בשנתיים האחרונות שיעור ההשתתפות בישראל עומד על כ-80% והוא נמוך מעט מהחציון במדינות ה-OECD. האפשרות להגדיל עוד את כוח העבודה טמונה כעת בקבוצות שממעטות להשתתף – הנשים הערביות³⁰ והגברים החרדים³¹. קבוצות אלו הגדילו את שיעורי השתתפותן בהתמדה ב-2002—2014, אך בשלוש השנים האחרונות ניכרת אצלן האטה, וזוהי מגמה מדאיגה לנוכח הגידול הצפוי במשקלן באוכלוסייה (שיעור התעסוקה בקבוצות אלו נידון בפרק ח').

נראה כי מיצוי הגידול בשיעור ההשתתפות והקרב לתעסוקה מלאה ניתבו השנה חלק מהביקוש לעבודה להגדלת היצע העבודה של לא-ישראלים. אומנם אומדני הלמ"ס מראים כי מספר העובדים הפלסטינים גדל בהתמדה משנת 2002, אך מגמה זו האיצה השנה: מספרם הגיע לשיא, כ-113 אלף, ולראשונה עלה על מספרם בשנת 1999, ערב האינתיפאדה השנייה

(איור ב'-11). במקביל נבלמה הירידה שנרשמה במספר העובדים הזרים מאז 2009, ומספרם התייצב השנה על כ-190 אלף. הדבר נובע מכך שבשנים האחרונות הממשלה נוקטת מדיניות שנועדה להגדיל את מכסת העובדים הלא-ישראלים, בפרט בענף הבנייה. השנה החליטה הממשלה לשפר גם את ההליך שבו מומחים זרים מתחום ההיי טק נכנסים לישראל³², באמצעות שורת הקלות שנועדו לזרז וליעל את התהליך לקבלת היתרי עבודה עבורם³³.

הגדלת ההיצע של עובדים לא-ישראלים יכולה לסייע למעסיקים להתמודד עם מגבלת ההיצע של עובדים (דיון במגבלה מופיע בהמשך), אך לצד זאת היא עלולה לפגוע בפריון העבודה ובשכר של העובדים הישראלים. התועלת הכוללת שהמשק מפיק ממהלכים כאלה תלויה למשל בשאלה באיזו מידה העובדים מחו"ל אכן נמצאים בישראל באופן ארעי: ניסיון העבר מלמד שקשה להפחית את מספרם כאשר מתעורר צורך בכך. סוגיה זו חשובה מפני שיתכן כי העסקת הזרים תורמת למשק כאשר שוק העבודה קרוב לתעסוקה מלאה אך מובילה לעודף היצע כאשר האבטלה גבוהה. סוגיה אחרת נוגעת למשלחי היד של העובדים הללו ולשאלה עד כמה הם תחליפיים לעובדים המקומיים. לרובם המוחלט מיומנויות נמוכות, והדברים תקפים במיוחד לגבי העובדים בבינוי ובחקלאות, ענפים שהפריון בהם נמוך בהתאם. עובדים אלו עשויים לפגוע בפריון מכיוון שכאשר קיים היצע גבוה של עבודה זולה ברמת כישורים נמוכה, למעסיקים יש תמריץ להתבסס על

³⁰ שיעור ההשתתפות של נשים ערביות בנות 25—64 (36.9%) שב לעלות השנה לאחר שבשנתיים הקודמות עלייתו נבלמה, ולאחר שלפני כן הוא הציג עלייה במשך למעלה מעשור.

³¹ על פי ההגדרה המשמשת את הלמ"ס לזיהוי חרדים, שיעור ההשתתפות בקרב גברים חרדים בני 25—64 (49.8%) אומנם גבוה מהשיעור לפני עשור (כ-37%), אך בשנתיים האחרונות לא ניכר בו שיפור נוסף.

³² ראו החלטת ממשלה מספר 2292 (סעיף 8) <http://il.gov.pmo/www/Pages/2017/GovDecisions/Secretary.aspx.des2292>

³³ ההחלטה כוללת גם הקלות במתן רישיונות עבודה בחברות היי טק לסטודנטים זרים שלומדים בישראל.

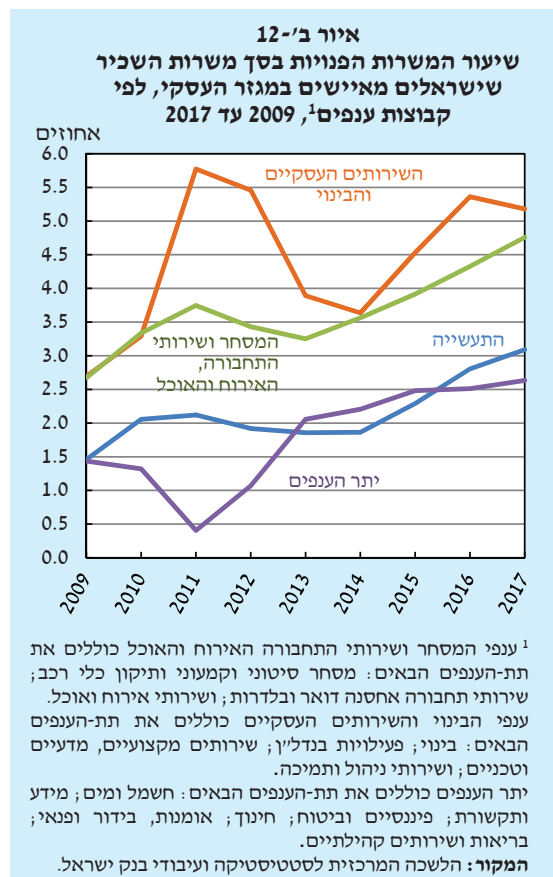
התועלת שהמשק מפיק
מהגדלת ההיצע של
עובדים לא-ישראלים
תלויה בין היתר במידת
הארעיות של עובדים
אלו ובמשלחי היד
שלם.

פונקציית ייצור עתירת עבודה במקום על השקעה בהון פיזי ובמיכון. אולם העובדים הנידונים עדיין יכולים לתרום לסך ההכנסה הלאומית אם הם משלימים לגורמי הייצור המקומיים ומאפשרים לנצלם באופן יעיל יותר (כמו למשל ליצור מקומות עבודה נוספים ולהגדיל את התשואה להון). בהקשר זה יש לציין כי ענפים אלו מעסיקים עובדים ישראלים רבים שהשכלתם נמוכה, אין להם אפשרויות תעסוקה רבות, ושיעור האבטלה בקרבם גבוה יחסית.

לעומת זאת, עובדים זרים מיומנים בענפי הטכנולוגיה העילית צפויים להשתלב בתחום שסובל ממחסור משמעותי בעובדים. יתר על כן, הם עשויים ליצור השפעות חיוביות, למשל להנחיל ידע ייחודי לעובדים מקומיים. אולם לשם כך יש להבטיח כי הם אכן מומחים בתחומם. כיום החוק דורש כי שכרו של עובד זר מומחה לא יפחת מפעמיים השכר הממוצע למשרת שכיר במשק, וספק אם סף זה גבוה דיו כדי להבטיח שאכן מדובר בעובד מומחה בתחום ההיי טק. בשעה שהיצע העבודה התרחב במתינות המשיך הביקוש לצמוח מהר, והדבר התבטא בכך שהאבטלה הוסיפה לרדת ושיעור המשרות הפנויות המשיך לעלות והגיע ל-3.8%. מספר המשרות הפנויות צמח בקצב נאה, 8.5%, בעיקר הודות לגידול מהיר בביקוש לעובדי מכירות ושירותים ולעובדים בלתי מקצועיים בענפי המסחר ושירותי האירוח והאוכל (איור ב'-12); ענפים אלו מתקשים להדביק את התרחבות הביקוש המקומי, והשנה הם התמודדו גם עם האצה בביקוש מצד התיירים. נוסף על כך חל גם גידול מהיר בביקוש לבעלי משלח יד אקדמי בענפי טכנולוגיות המידע, והוא עולה בקנה אחד עם העובדה שיצוא השירותים המתקדמים צומח מהר בשנים האחרונות.³⁴

על רקע סביבת התעסוקה המלאה התלוותה לגידול במשרות הפנויות האטה בקצב הצמיחה של משרות השכיר במגזר העסקי (לוח ב'-7). האטה זו מקורה בענפים שנזכרו לעיל והגדילו את מספר המשרות הפנויות במהירות, וכן בענפי הבינוי והשירותים העסקיים.³⁵ האחרונים אחראים במידה רבה לכך שאף על פי שמספר המשרות הפנויות עלה השנה, הוא התרחב בשיעור נמוך יחסית לשיעור בשנתיים הקודמות (איור ב'-12). בענף הבינוי ירד מספר המשרות הפנויות של עובדים מקצועיים לאחר שבשנתיים הקודמות הוא עלה בחדות, והדבר מתיישב עם ההאטה בבנייה למגורים. גם בענף התעשייה ירד

הגידול בביקוש לעובדים ממשך להאפיל על התרחבות ההיצע.

³⁴ סך המשרות הפנויות גדל השנה גם הודות לתרומה הניכרת שתרמו המשרות הפנויות של בעלי משלח יד אקדמי ומטפלים אישיים בתחום הבריאות ושל נהגים ומפעילי מתקנים ניידים, בעיקר בתחום התחבורה.

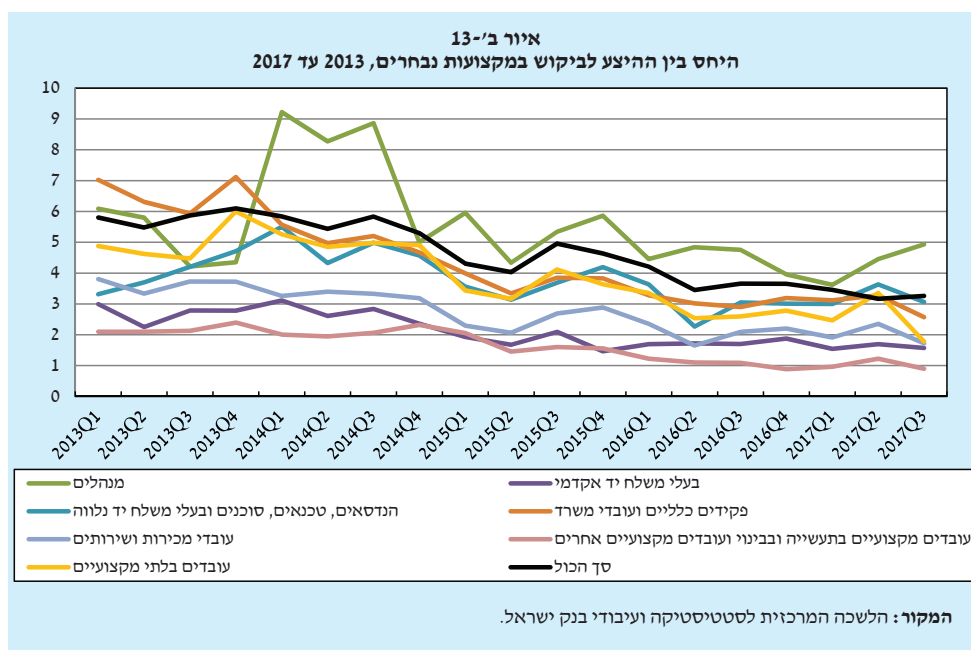
³⁵ ענף השירותים העסקיים כולל פעילויות בנדל"ן, שירותים מקצועיים, מדעיים וטכניים ושירותי ניהול ותמיכה; בענף זה הצטמצם השנה מספר המשרות הפנויות של עובדי מכירות ופקידי שירות לקוחות.

פרק ב: הפעילות המצרפית : התוצר והתעסוקה

מספר המשרות הפנויות של עובדים מקצועיים אך סך המשרות הפנויות עלה, בעיקר בשל ביקוש לפקידים ועובדים בלתי מקצועיים. לעלייה במשרות הפנויות התלווה גידול במספר משרות השכיר בתעשייה, על רקע התאוששות הסחר העולמי והעלייה במדד מנהלי הרכש בתעשייה; גידול זה משקף שיפור בכושרו של הענף להתחרות על עובדים, וגם דבר זה הקשה השנה על התרחבות התעסוקה בענפים האחרים.

ההתהדקות בשוק העבודה מקיפה ונרחבת, והיחס בין ההיצע (דורשי עבודה) והביקוש (משרות פנויות) מציג מגמת ירידה בכל הקבוצות של משלחי היד הראשיים (איור ב'-13). יחס זה המשיך להתכווץ השנה, בעיקר מפני שהוא ירד בקרב עובדים בלתי מקצועיים ועובדים ללא משלח יד ידוע (כ-40% מהיצע העבודה); במרבית משלחי היד הוא התייצב ברמה נמוכה. המחסור בעובדים מקצועיים ובעלי משלח יד אקדמי ממשיך להיות חמור מהמחסור בעובדים בלתי מקצועיים ובעובדי מכירות ושירותים, אך בשנתיים האחרונות הצטמצם הפער בין הקבוצות. ממצאים דומים התקבלו גם מדיווחי החברות בסקר המגמות בעסקים. התפתחות זו מעידה כי המעסיקים

ההתהדקות בשוק
העבודה מקיפה ונרחבת
וניכרת אף בקרב עובדים
בלתי מקצועיים ועובדי
מכירות ושירותים.

נתקלים בקושי הולך וגובר לגייס עובדים שיספקו את הצמיחה המהירה בביקוש המקומי. הביקוש הגובר לעבודה יצר אפוא קושי לאייש משרות פנויות, ובמקביל הוא המשיך להפחית את שיעור המועסקים חלקית שלא מרצון³⁶. לעומת זאת, מספר השעות למועסק התייצב השנה ברמה גבוהה, לאחר עלייה חדה אשתקד. העלאה נוספת צפויה להיתקל בקשיים מפני שמספר השעות כבר גבוה יחסית למספרן במדינות המפותחות, ומפני שבראשית 2018 הסכימו ההסתדרות והמעסיקים לקצר את שבוע העבודה מ-43 שעות ל-42 (ללא הפחתת שכר).

עודף הביקוש לעובדים התבטא השנה בעלייה מואצת של השכר במשק: קצב העלייה של השכר הנומינלי למשרת שכיר האיץ והגיע ל-3.1%, לאחר שנים שבהן הוא עלה בקצב מתון, וכתוצאה מכך הוסיף השכר הריאלי לעלות בקצב נאה (לוח ב'-7). יתרה מכך, עודף הביקוש התבטא גם בהאצה משמעותית בעלות העבודה ליצרנים: עלות העבודה (הנומינלית) ליחידת תוצר עלתה במידה

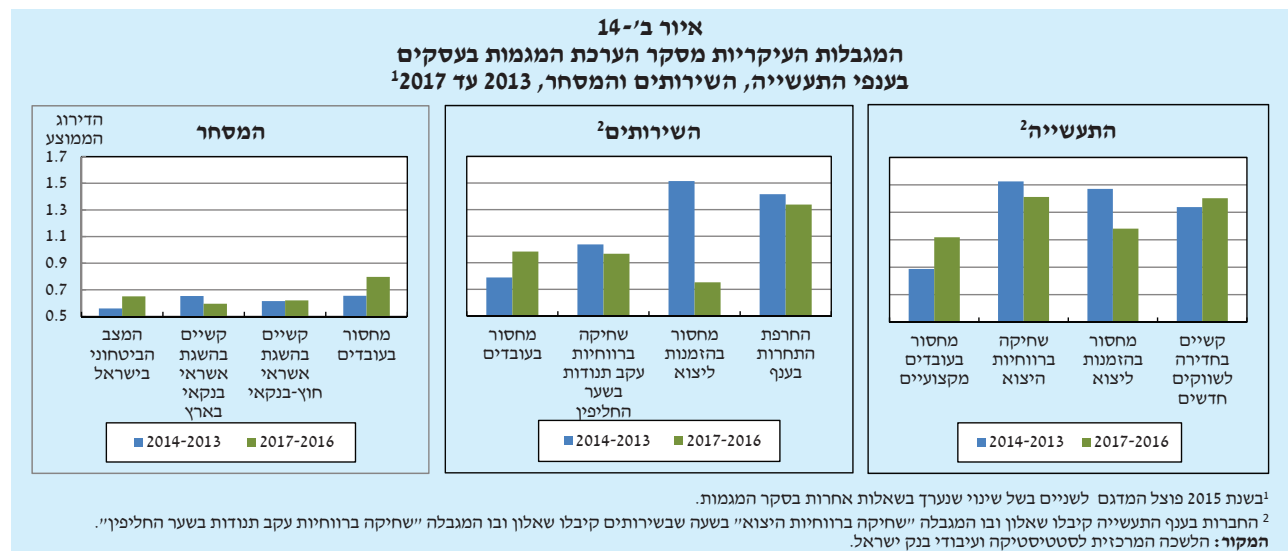
עודף הביקוש לעובדים
התבטא השנה בעלייה
ניכרת בעלות העבודה.

³⁶ שיעור המועסקים חלקית שלא מרצון הגיע השנה ל-2.3% והוא יורד בהתמדה מאמצע 2014, אז הוא עמד על 3.5%.

ניכרת וכתוצאה מכך עלה גם שיעור התמורה לעבודה במגזר העסקי ב-1.5%, לאחר שאשתקד הוא עלה קלות כעבור ירידה ארוכה (לוח ב'-9). שיעור התמורה לעבודה עלה מפני שעליית השכר הנומינלי האיזה בשעה שהגידול במחיר התוצר נבלם (דיון בשיעור התמורה לעבודה לאורך זמן מופיע בפרק ה').

עד כמה המחסור בעובדים מגביל את הפעילות? סקר המגמות בעסקים שעורכת הלמ"ס וסקר החברות שעורך בנק ישראל מוצאים שניהם כי המחסור החרף בשנתיים האחרונות בכל הענפים. סקר המגמות מעלה כי בענף המסחר זוהי המגבלה החמורה ביותר, אם כי רמתה נמוכה יחסית לרמה בענפים האחרים (איור ב'-14). בענף השירותים זוהי המגבלה השנייה בחומרתה אחרי החרפת התחרות³⁷, והיא מכבידה בעיקר על ענפי השירותים שפעילותם ממוקדת בשוק המקומי³⁸. בשירותי המידע והתקשורת רמת המגבלה נמוכה יותר, אך היא החמירה בשנים האחרונות, וזאת בשעה שמרבית המגבלות האחרות פחתו³⁹. גם בענף התעשייה המגבלה החמירה, אם כי המגבלות הקשורות ביצוא עדיין מקשות עליו יותר (ממצא זה אינו תלוי בעוצמה הטכנולוגית). בענפי הבינוי והמלונאות רמת המגבלה גבוהה (לא מוצג), אך החברות בענפים אלו מדווחות כי גורמים ייחודיים לאותם ענפים מגבילים אותן יותר⁴⁰. סקר החברות מעלה תמונה דומה לגבי ענפי המסחר והשירותים אך תמונה שונה מעט לגבי התעשייה: בראש הרשימה בתעשייה ניצבת מגבלת המחסור בעובדים, אך תוצאה זו עשויה לנבוע מכך שאין בסקר החברות שאלה על רווחיות היצוא⁴¹. נראה אם כן כי המחסור בעובדים מגביל את פעילות החברות באופן משמעותי ומחרף, אך ברוב הענפים קיימות בשלב זה מגבלות חמורות יותר.

המחסור בעובדים מגביל את הפעילות באופן משמעותי ומחרף, אך ברוב הענפים קיימות בשלב זה מגבלות חמורות יותר.

³⁷ יש לציין כי החרפת התחרות עשויה דווקא להרחיב את סך הפעילות בענף השירותים, אך מטבע הדברים תוצאות הסקר משקפות את חומרת המגבלות רק מנקודת מבטן של החברות הפועלות בענף כיום.

³⁸ השירותים שפעילותם ממוקדת בשוק המקומי כוללים את שירותי המזון והמשקאות, שירותי התחבורה, האחסנה, הדואר והבלדרות, והשירותים האחרים. יוצאים מכלל זה השירותים הפיננסיים והביטוח, שכן בהם אין מחסור בעובדים. השירותים העסקיים כוללים בתוכם גם שירותים מקומיים וגם שירותים מייצאים.

³⁹ רק עוד מגבלה אחת החמירה – שחיקה ברווחיות היצוא בעקבות התנודות בשער החליפין.

⁴⁰ בענף הבינוי המגבלות החמורות ביותר הן מחסור בקרקעות ועיכובים בקבלת היתרים ואישורים, ובענף המלונאות – השחיקה ברווחיות היצוא, מחסור בהזמנות של תיירים מחו"ל, והמצב הביטחוני.

⁴¹ סקר החברות שעורך בנק ישראל אינו מחלק את השירותים לתת-ענפים, ובענפי הבינוי, המלונאות והתחבורה והתקשורת אין בו די תצפיות כדי לספק ממצאים בעלי תוקף סטטיסטי.

לוח ב'-7
הנתונים העיקריים על שוק העבודה, 1995 עד 2017
(שיעורי השינוי השנתיים באחוזים)

2017	2016	2015	2014	2013	1995 עד 2012	
1.5	1.5	1.4	1.8	1.3	2.4	האוכלוסייה בגילי העבודה העיקריים (25—64)
80.0	79.9	79.8	79.5	78.8		שיעור ההשתתפות בכוח העבודה בגילי העבודה העיקריים (רמה)
77.1	76.6	76.2	75.5	74.5		שיעור התעסוקה בגילי העבודה העיקריים (רמה)
3.7	4.1	4.5	5.0	5.4		שיעור האבטלה בגילי העבודה העיקריים (רמה)
2.6	2.3	2.3	2.8	2.7	2.7	המועסקים (כולל לא-ישראלים)
2.4	2.8	1.7	2.4	1.9	2.7	מזה: המועסקים במגזר העסקי
2.8	1.4	3.5	3.7	4.3	2.8	המועסקים בשירותים הציבוריים
2.3	3.8	2.3	2.1	2.1	2.8	סך שעות העבודה (כולל לא-ישראלים)
2.2	4.2	2.0	1.6	1.9	2.7	מזה: סך שעות העבודה במגזר העסקי
1.5	0.9	0.4	-2.9	-1.2		מזה: סך שעות העבודה בענף התעשייה
2.9	2.5	3.3	3.6	2.7	3.2	סך שעות העבודה בשירותים הציבוריים
-0.2	3.5	3.0	3.0	2.5	2.7	השעות למועסק (כולל לא-ישראלים)
-0.2	3.6	2.8	3.0	2.0	2.6	מזה: השעות למועסק במגזר העסקי
0.0	3.3	3.2	2.9	3.5	3.1	השעות למועסק בשירותים הציבוריים
2.8	3.5	3.0	3.0	2.5	2.7	משרות השכיר (כולל לא-ישראלים)
2.4	3.6	2.8	3.0	2.0	2.6	מזה: המשרות במגזר העסקי
3.6	3.3	3.2	2.9	3.5	3.1	המשרות בשירותים הציבוריים
3.1	2.2	2.2	1.6	2.5	¹ 2.5	השכר הנומינלי למשרת שכיר
2.9	2.8	2.9	1.1	0.9	¹ 0.3	השכר הריאלי למשרת שכיר

¹ הנתון מתייחס לשנים 1999—2012.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

לוח ב'-8
השינוי בתוצר של ענפי המשק, 1995 עד 2017
(שיעורי השינוי השנתיים באחוזים)

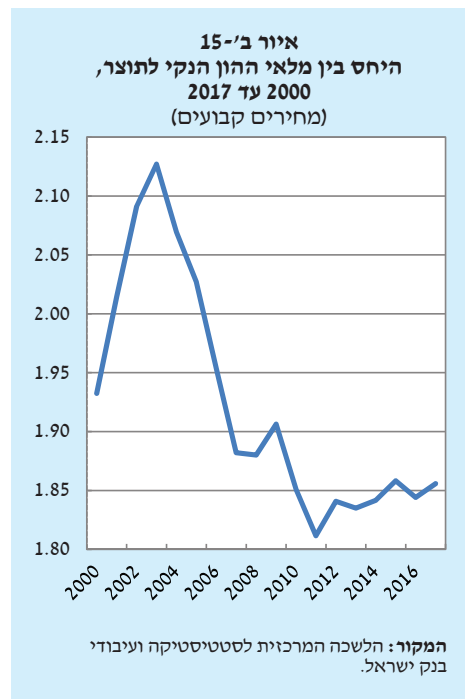
2017	2016	2015	2014	2013	1995 עד 2012	התוצר (2017) ¹	המשקל בסך
3.4	4.0	2.6	3.5	4.2	3.9		סך הכול
2.7	3.4	2.7	2.7	1.8	2.1	16.3	השירותים הציבוריים
3.5	4.3	2.7	3.5	4.8	4.2	70.9	המגזר העסקי
3.8	1.1	0.2	1.8	-0.8	3.9	12.7	התעשייה, הכרייה והחציבה
3.9	6.0	4.2	4.6	3.4	4.8	11.4	המסחר ושירותי האירוח והאוכל
4.4	4.2	4.0	5.2	5.1	4.1	17.3	השירותים העסקיים
4.4	3.9	0.3	0.9	6.4	2.6	5.9	הבנייה
5.9	4.9	6.4	3.3	-0.7	3.1	3.2	התחבורה והאחסנה
2.1	8.5	7.7	8.3	11.8	8.3	10.8	המידע והתקשורת
3.2	4.1	-7.4	-3.4	-2.6	3.6	1.3	החקלאות
3.2	6.6	3.3	0.6	65.1	1.3	1.9	החשמל והמים ²

¹ נוסף לתוצר השירותים הציבוריים ותוצר המגזר העסקי, המופיעים בלוח, סך התוצר כולל גם את תוצר שירותי הדיור.
² התנודות החריפות בתוצר ענף החשמל והמים בשנים 2012 ו-2013 נובעות מהפסקת יבוא הגז ממצרים ב-2012 והחלפתו ביבוא דלקים יקרים, ומתחילת הפקת הגז ממאגר "תמר" החל מ-2013. נבהיר כי מדובר בשינויים בתוצר הענף ולא בתפוקת החשמל.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

התבוננות בהרכב הפעילות במשק (לוח ב'-8) מחזקת את האפשרות שמגבלת המחסור בעובדים הקשתה השנה על התרחבות התוצר של ענפי המסחר ושירותי האירוח והאוכל ושל ענף המידע והתקשורת – אותם ענפים שבהם חלה השנה האטה בגידול במספר משרות השכיר לצד האצה במספר המשרות הפנויות. ענפים אלו הובילו את הצמיחה אשתקד, ואילו השנה האט קצב הגידול שלהם והם צמחו בדומה לתוצר של כלל המגזר העסקי. הדבר בולט במיוחד בענף המידע והתקשורת: זה צמח השנה ב-2.1% לאחר שבחמש השנים הקודמות הוא צמח בכ-9% בממוצע. לעומת זאת, העלייה בתשומת העבודה בתעשייה לא קיבלה ביטוי משמעותי בצמיחת התוצר של הענף. אומנם קצב הגידול של תוצר ענף התעשייה, הכרייה והחציבה האיץ השנה ל-3.8%, אך האצה זו משקפת בעיקר גידול מהיר במדד הייצור של הכרייה והחציבה שכן מדד הייצור התעשייתי צמח ב-1.9% בלבד.

4. ההיצע ושיווי המשקל

א. התוצר הפוטנציאלי ופער התוצר

קצב הצמיחה של התוצר הפוטנציאלי⁴² מתמתן בהדרגה בשנים האחרונות, והשנה הוא עמד על כ-3.0% (לוח ב'-9). קצב הצמיחה ירד בשנים האחרונות בעקבות התמתנות בקצב הגידול של תשומת העבודה ושל מלאי ההון הפיזי. הראשון התמתן בשל האטה במגמת העלייה בשיעור ההשתתפות (לוח ב'-7) והתקרבות למיצוי הירידה בשיעור האבטלה הטבעי. השני נשחק בהדרגה בשנים האחרונות, אולם השנה הוא שב לצמוח מהר מהתוצר מפני שההשקעה התרחבה מהר אשתקד.

היחס בין מלאי ההון לתוצר גדל במתינות בשנים האחרונות אך הוא נמוך יחסית לעבר (איור ב'-15), וצפוי כי הוא יוסיף לקטון בעקבות השינוי המבני שהמשק עובר – העובדה שענפי השירותים גדלים על חשבון התעשייה עתירת ההון הפיזי.

בשנים האחרונות אפוא התרחב כוח העבודה במידה ניכרת בשעה שהיחס בין מלאי ההון

לתוצר גדל במתינות, והדבר מתיישב עם העלייה שחלה באותה תקופה בשיעור התשואה להון. כתוצאה מכך עלה חלקו של ההון בתוצר, אך מאחר שמגבלת ההיצע בשוק העבודה החמירה בשנתיים האחרונות, שיעור התמורה לעבודה גדל על חשבון שיעור התמורה להון.

⁴² לפי גישת פונקציית הייצור – הגישה הניצבת ביסוד הניתוח שלהלן – התוצר הפוטנציאלי שווה לתוצר המתקבל בשיווי משקל היפותטי שבו רמת הניצולת של כל גורמי הייצור דומה לממוצע ארוך הטווח ואינה מייצרת לחצי מחירים ושכר. בהתאם לכך, פער התוצר משקף את הסטייה של התוצר בפועל מהתוצר הפוטנציאלי. קצב הגידול של התוצר הפוטנציאלי נגזר ממגמות הגידול הרב-שנתיות של גורמי הייצור השונים – הון פיזי, עבודה, והון אנושי – ומהגידול הממוצע בפרייון הכולל, גידול שנובע מהשיפורים הטכנולוגיים ומהשיפורים המבניים האחרים.

פער התוצר השלילי
הוסיף להצטמצם ונראה
כי כבר אין במשק עודף
משמעותי בכוח הייצור.

קצב הצמיחה של התוצר הפוטנציאלי הושפע גם מכך שהפריון הכולל המשיך להתרחב השנה בקצב מתון (0.7%). הפריון הכולל צומח במתינות בשנים האחרונות, בין השאר משום שעובדים בלתי מיומנים הצטרפו לשוק העבודה והענפים המתאפיינים בפריון נמוך הרחיבו את פעילותם. מאחר שבשנתיים האחרונות האיצה הצמיחה בפועל בשעה שהצמיחה הפוטנציאלית הוסיפה להתמתן, הצטמצם פער התוצר השלילי, ולכן נראה כי כבר אין במשק עודף משמעותי בכוח הייצור (לוח ב'-9). במרבית המדינות המפותחות אין זה המצב עדיין, אולם השיפור בכלכלה העולמית צמצם השנה משמעותית את הפער במרביתן, ובהתאם הצטמצם גם ההפרש בין פער התוצר בישראל לפער בעולם.

לוח ב'-9 היצע התוצר העסקי, 1995 עד 2017 (שיעורי השינוי השנתיים באחוזים)						
2017	2016	2015	2014	2013	2012	1995 עד 2017
3.4	4.0	2.6	3.5	4.2	3.9	התוצר המקומי הגולמי
3.5	4.2	2.7	3.5	4.8	4.2	מזה: התוצר במגזר העסקי
2.7	3.4	2.7	2.7	1.8	2.1	התוצר בשירותים הציבוריים
4.0	3.0	3.6	4.1	4.5	5.6	מלאי ההון הפיזי במגזר העסקי
1.7	2.1	1.8	2.7	2.0	2.6	כוח העבודה
2.2	4.2	2.0	1.6	1.9	2.7	סך שעות העבודה
0.7	0.5	0.2	1.1	2.0	0.6	הפריון הכולל
1.5	0.9	4.3	1.7	5.0	4.8	התוצר לשעת עבודה (נומינלי)
3.0	1.9	3.7	1.7	2.2	4.3	התמורה לשעת עבודה (נומינלית)
1.5	1.0	-0.6	0.0	-2.7	-0.5	שיעור התמורה לעבודה במגזר העסקי ¹
60.7	59.5	59.0	59.4	59.4	63.4	שיעור התמורה לעבודה במגזר העסקי ¹ (רמה)
3.0	3.1	3.2	3.8	3.4	4.0	התוצר הפוטנציאלי ²
-0.3	-0.6	-1.4	-0.4	-0.1	0.1	פער התוצר ^{3,2}

¹ משתנה זה מייצג את היחס בין התמורה למועסקים המקומיים לבין התוצר, במחירים שוטפים. בעבר הוא נקרא "עלות העבודה ליחידת תוצר", והשנה הותאם שמו למינוח הבין-לאומי (Labor Share).

² אומדן. התוצר הפוטנציאלי שווה לתוצר המתקבל בשיווי משקל היפותטי שבו רמת הניצולת של כל גורמי הייצור דומה למוצא ארוך הטווח ואינה מייצרת לחצי מחירים ושכר. פער התוצר משקף את המידה שבה התוצר בפועל סוטה מהתוצר הפוטנציאלי. השינוי שחל משנה לשנה בפער התוצר אינו זהה להפרש בין הצמיחה בפועל לבין הצמיחה הפוטנציאלית מפני שקיימים פערים בין הנתונים הרבעוניים והשנתיים של החשבונאות הלאומית.

³ פער תוצר שלילי מתקבל כאשר התוצר בפועל נמוך מהתוצר הפוטנציאלי.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

ב. החשבון השוטף ושער החליפין הריאלי

התרחבות הביקוש
נתקלה במגבלת היצע,
והמשק נדרש להרחיב
את היבוא.

מאחר שהביקוש המקומי והעולמי האץ אך יש מגבלת היצע של עובדים, הפעילות הכלכלית מתקשה להמשיך להתרחב. כתוצאה מכך נדרש המשק להפנות יותר משאבים להשקעה, גדל נתח הביקוש המקומי שנוטב ליבוא, והעודף בחשבון השוטף פחת. העודף בחשבון השוטף מאזן בין ההשקעה המקומית לבין החיסכון הלאומי (זה מורכב מהחיסכון הציבורי ומהחיסכון הפרטי – של משקי הבית ושל המגזר העסקי). החיסכון הלאומי הצטמצם השנה בשל ירידה בחיסכון הפרטי ולמרות גידול בחיסכון הציבורי (לוח ב'-10). החיסכון הפרטי החל לרדת כבר אשתקד, לאחר שבמשך כמה שנים הוא הציג מגמת עלייה, אולם השנה הוא ירד יותר, והחיסכון הפרטי כיום (22.3% מההכנסה הלאומית) נמצא ברמה הנמוכה ביותר שנראתה מאז 2010. החיסכון הפרטי התכווץ השנה עקב ההתפתחות בתנאי הסחר – אותו גורם שאפשר לחיסכון להתרחב בשנים האחרונות חרף הגידול המהיר בצריכה הפרטית. בפירוט, להתאוששות בכלכלה העולמית התלוותה עלייה במחירי האנרגיה והסחורות, וזו הרעה את תנאי

בשנתיים האחרונות
ירד החיסכון הפרטי
והעודף בחשבון השוטף
הצטמצם.

הסחר של ישראל ב-1.8%, לאחר שב-2011–2016 הם עלו בכ-15% במצטבר, עלייה שחלק הארי שלה התרחש בשנתיים האחרונות (לוח ב'-10). הירידה בחיסכון הפרטי נבעה גם מהקדמת תשלומי מס דיווידנד, אך הדבר לא השפיע על סך החיסכון הלאומי מכיוון שהחיסכון הציבורי עלה בהתאם.⁴³ נוסף לכך שהחיסכון פחת בשנתיים האחרונות גם שיעור ההשקעה בתוצר המשיך להציג את העלייה שהחלה אשתקד, והעודף בחשבון השוטף הצטמצם מ-5.1% תוצר ב-2015 ל-3.0% תוצר השנה (לוח ב'-10). הצמצום נובע בעיקר מכך שהיבוא התרחב מהר, על רקע התחזקות הביקוש המקומי והייסוף בשער החליפין, וכתוצאה מכך התכווץ עודף היצוא.⁴⁴ אף שהעודף בחשבון השוטף ירד בשנתיים האחרונות הוא ממשיך להתקיים, בדומה למצב ב-15 השנים האחרונות. העודף המתמשך בחשבון השוטף, לצד העודף הנמוך בכושר הייצור, יצרו מאז המשבר של 2008 לחץ מתמשך לייסוף ריאלי. אולם נראה כי הצמצום ביתרון של פער התוצר בישראל על פער התוצר בשותפות הסחר העיקריות⁴⁵, לצד רכישות המט"ח שבנק ישראל ערך, מיתנו את הכוחות לייסוף ריאלי: בשנים 2012–2015 הסתכם הייסוף הממוצע ב-0.5% בלבד. מצד שני אנו מוצאים כי אף על פי שבשנתיים האחרונות המשיך היתרון להצטמצם ונמשכו רכישות המט"ח, ואף על פי שהעודף בחשבון השוטף פחת, הייסוף הריאלי התחזק והסתכם השנה ב-4.5% (לוח ב'-10).

לוח ב'-10					
החיסכון, ההשקעה והחשבון השוטף, 1995 עד 2017					
(באחוזים מההכנסה הלאומית)					
2017	2016	2015	2014	2013	1995 עד 2012
23.4	23.9	24.4	23.5	22.7	21.6
החיסכון הלאומי הגולמי					
1.1	0.5	0.4	0.0	-0.6	0.3
מזה: הציבורי					
22.3	23.4	24.0	23.5	23.3	21.3
הפרטי					
20.4	20.1	19.3	19.7	19.7	21.2
ההשקעה הגולמית					
13.3	13.3	12.1	12.8	13.5	14.7
מזה: בענפי המשק					
2.6	2.2	2.1	2.2	2.3	2.7
מזה: השקעות הממשלה הרחבה					
6.6	6.6	6.4	6.6	6.5	5.7
בדירור					
0.5	0.2	0.8	0.3	-0.3	0.7
במלאי					
3.0	3.7	5.1	3.8	2.9	0.4
החשבון השוטף נטו					
1.6	2.1	2.9	1.4	1.8	-1.5
מזה: מאזן הסחורות והשירותים					
-0.8	-1.2	-0.8	-0.7	-1.9	-2.7
חשבון ההכנסות נטו					
2.0	2.6	2.7	3.0	2.7	3.6
ההעברות השוטפות נטו					
-1.8	2.7	8.4	0.3	0.8	-0.4
תנאי הסחר¹					
-4.5	-1.9	-0.1	-1.3	-5.7	³ 0.5
שער החליפין הריאלי האפקטיבי^{2,1}					

¹ שיעורי השינוי השנתי באחוזים.

² עלייה פירושה פחות.

³ הנתון מתייחס לשנים 1999–2012.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

⁴³ תשלומי המיסים הוקדמו עקב הטבת מס זמנית לבעלי עניין בחברות שמשכו דיווידנדים בשנת 2017 (ראו דיון מפורט בפרק ו').

⁴⁴ חשבון ההעברות השוטפות אחראי ליתר הירידה, ואילו חשבון ההכנסות הראשוניות (תקבולים נטו מגורמי ייצור בחו"ל) כמעט לא השתנה (לוח ב'-10).

⁴⁵ ישראל נפגעה במידה מתונה מהמשבר שפרץ ב-2008 והעמיק ב-2012, והפגיעה נבעה בעיקר מהירידה בביקוש העולמי ליצוא הישראלי. חלק ניכר ממנה התקזז לאחר מכן כי הביקוש המקומי האץ, וזאת בעקבות המדיניות המוניטרית המרחיבה, גמישותו של שוק העבודה, וההבנה שהמערכת הפיננסית בישראל מתמודדת בהצלחה עם המשבר. כך נוצר מצב שבו פער התוצר השלילי בישראל התרחב פחות מהפער במדינות המפותחות. אולם כאמור, יתרון זה הצטמצם מאוחר יותר.

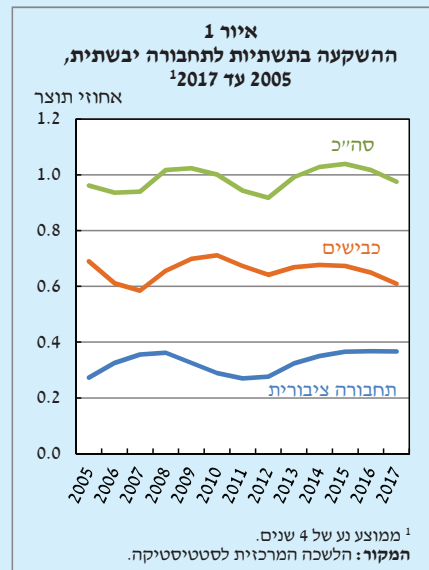
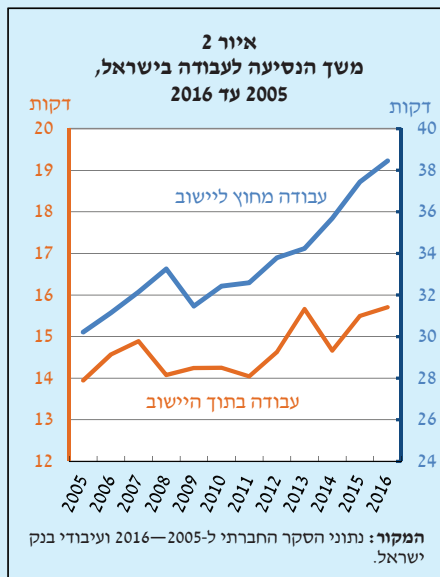
תיבה ב'-1

התחבורה הציבורית בישראל ובאירופה

שיפור התשתיות לתחבורה הציבורית עשוי לתרום לתהליך התכנסותו של המשק לרמת החיים הקיימת במדינות המפותחות: הוא יתרום לצמיחה ולרמת החיים היות שהוא יספר את ההתאמה בין עובדים לפירמות, יתמוך באוכלוסייה שמעוניינת להצטרף לשוק העבודה אך אינה יכולה לרכוש רכב פרטי, ויעניק למשתמשים ברכב פרטי חלופה איכותית. זאת ועוד, תחבורה ציבורית נרחבת ויעילה במטרופולינים תאפשר לקבץ אזורי תעסוקה ולהגדיל את צפיפות האוכלוסין, ולכך יש יתרונות כלכליים משמעותיים. ההשקעה בתשתיות לתחבורה ציבורית נובעת בעיקר ממדיניות ממשלתית, והממצאים בתיבה זו מראים כי אף שהממשלה הגדילה אותה בשנים האחרונות, עליה לפעול ביתר שאת לשיפור התשתיות¹.

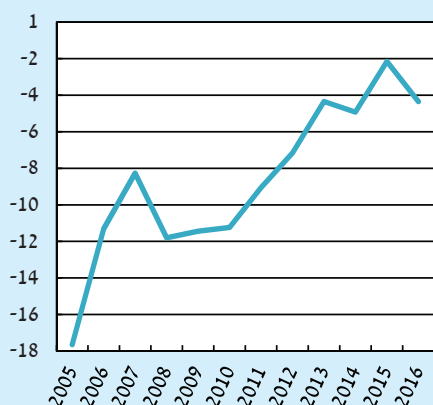
ההשקעה והשימוש בתחבורה בישראל: תמונת מצב עדכנית

לאורך שנים עומדת ההשקעה בתחבורה יבשתית על כ-1% תוצר, מזה שני שלישים בכבישים ושליש בתחבורה ציבורית (בעיקר רכבות כבדות וקלות). בשנים האחרונות עלה במעט משקל ההשקעה בתחבורה ציבורית בזכות השקעה בפרויקטים תשתיתיים גדולים: קו הרכבת תל אביב-ירושלים והקו האדום של הרכבת הקלה בתל אביב (איור 1). למרות ההשקעה שמתבצעת בשנים האחרונות גדל העומס על תשתיות התחבורה. מספר האנשים שנוסעים לעבודה עלה מאוד בעקבות הצמיחה הטבעית של האוכלוסייה, התרחבות פיזורה במרחב, והעלייה המרשימה בשיעור התעסוקה. בה בעת השתפרה התחבורה, והדבר עודד את הפיזור במרחב וגם כן הגדיל את העומס על התשתיות. בשעה שאוכלוסיית הפרטים העובדים ביישוב מגוריהם גדלה בכ-34% בין 2006 ל-2016, אוכלוסיית הפרטים העובדים מחוץ ליישוב מגוריהם גדלה באותה תקופה בכ-53%. בהתאם לכך נתוני הסקר החברתי מצביעים על עלייה הדרגתית במשך הנסיעה לעבודה (איור 2). בקרב העובדים ביישוב מגוריהם יש עלייה קטנה יחסית, ונראה כי היא מבטאת בעיקר גידול בעומס על תשתיות התחבורה. לעומת זאת, בקרב העובדים מחוץ ליישוב מגוריהם ניכרת עלייה משמעותית

¹ תיבה זו דנה בשימוש הנוכחי בתחבורה, בפרט ציבורית, בהשוואה בין-לאומית. היא אינה עוסקת בתמורות הצפויות בתחום, בעיקר כתוצאה מפיתוח המכונית האוטונומית, ובהשלכותיהן על האסדרה ואולי גם על תמהיל ההשקעות.

איור 3
מאזן הדעות¹ לגבי השאלה אם משך הנסיעה
מפריע, 2005 עד 2016

¹ שיעור המשיבים "מפריע" פחות שיעור המשיבים "אינו מפריע". במקור התשובות ניתנות בסולם אורדינלי שערכיו נעים מ-1 עד 4, אך קיבצנו את "מפריע" ו"מפריע מאוד" ואת "אינו מפריע" ו"אינו מפריע כלל". במקביל למגמת העלייה במאזן לטובת "מפריע" יש ירידה מתמדת בשיעור הנסקרים שאינם משיבים (מ-41% עד 31%).

המקור: נתוני הסקר החברתי ל-2005–2016 ועיבודי בנק ישראל.

יותר, והיא מבטאת הן את העומס על התשתיות והן את התרחקות המגורים ממקום העבודה. במקביל להתארכות במשך הנסיעה הולך וגובר שיעור המשיבים בחיוב לשאלה "האם משך הנסיעה מפריע לך?" על שיעור המשיבים בשלילה (איור 3).

רוב מכריע של המועסקים במשק (69%) מגיע לעבודה במכונית פרטית, ורק 21% משתמשים לשם כך בתחבורה ציבורית (אוטובוס או רכבת); כצפוי, בערים הגדולות² השיעור גבוה מ-21% משום שהתחבורה הציבורית בהן נרחבת יותר. ככל שהשכר עולה כך יורד שיעור המשתמשים באוטובוסים³ (לוח 1). נתון זה תומך בסברה שהפרטים בישראל משתמשים בתחבורה ציבורית בלית ברירה, כלומר מפני שאין ברשותם רכב פרטי⁴.

התמונה המצטיירת לעיל מעידה כי יש צורך להגדיל את היקף ההשקעה בתשתיות תחבורה – בפרט תחבורה ציבורית – תוך הקפדה על תיאום בין אמצעי התחבורה השונים, מתוך מטרה לאזן באופן מיטבי בין העלות הכרוכה בשיפור התשתיות ובין הזמן שהתושבים מפסידים בנסיעה אל מקום העבודה וממנו.

לוח 1

אופן ההגעה לעבודה, 2014 עד 2016, באחוזים

אופן ההגעה לעבודה	ישראל	ירושלים	נפת חיפה	מחוז תל אביב ¹	מחוז תל אביב לפי השכר לנפש תקנית ¹
				עד 2,001 ש"ח	מעל 2,001 ש"ח
ברכב פרטי או מסחרי, כולל אופנוע וכדומה	69	54	64	62	40
באוטובוס ציבורי או במונית שירות	18	32	24	24	38
ברכבת	3	2	4	3	0
באופניים או ברגל	10	12	8	11	22

¹ כולל גם את פתח תקווה וראשון לציון.

המקור: הסקר החברתי שערכה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנים 2014, 2015 ו-2016.

² הגדרת הערים חיפה ותל אביב שונה מהגדרת הלמ"ס: חיפה כוללת את נפת חיפה ותל אביב כוללת את מחוז תל אביב ואת הערים ראשון לציון ופתח תקווה, היות שבמקרים אלה מדובר בשטח אורבני רצוף.

³ נתון זה התקבל בכל הנפות.

⁴ גם מחקרים שנערכו בחו"ל מצאו בדרך כלל קשר שלילי בין רמת ההכנסה לבין נסיעה לעבודה בתחבורה ציבורית. אולם ייתכן שבשראל בעלי שכר גבוה נוטים להשתמש ברכב פרטי יותר מבעלי שכר נמוך בעקבות העדפותיהם לגבי מקום המגורים: אם בעלי שכר גבוה נוטים להתגורר בפרברים, מקומות שהתחבורה הציבורית בהם נרחבת פחות מאשר במרכזי הערים, אזי שיעור משמעותי מהם נוסע לעבודה ברכב פרטי.

התחבורה הציבורית בישראל ובאירופה

שביעות הרצון מהתחבורה הציבורית בשלוש הערים הגדולות בישראל נמוכה משביעות הרצון בערים מרכזיות באירופה (איור 4), ונתונים אלה תומכים בסברה שהתחבורה הציבורית בישראל אינה נרחבת. הנתונים התקבלו מסקרים שנערכו בישראל ובאירופה, והנדגמים בהם נשאלו שאלות זהות לגבי שביעות הרצון מהיבטים שונים של החיים בעיר.⁵

למרות הנתון על שביעות הרצון, ואף על פי שהתושבים כנראה משתמשים בתחבורה הציבורית בלית ברירה, הנתונים הגולמיים על שיעור המשתמשים בתחבורה הציבורית אינם מעידים כי קיים הבדל משמעותי בין שיעור המשתמשים בישראל בשלוש הערים הגדולות לבין הממוצע בערים גדולות ובינוניות באירופה (איור 5).

אולם כאשר בוחנים גם את הגורמים המשפיעים על שיעור השימוש בתחבורה ציבורית ניתן לבנות מדד לעתירות השימוש – מדד המושפע מהמאפיינים הייחודיים של כל עיר ועיר. המדד תומך בטענה ששיעור השימוש בתחבורה הציבורית בישראל צריך להיות גבוה מזה שנמדד בפועל כדי לעמוד בסטנדרטים אירופיים.

המדד לעתירות השימוש בתחבורה הציבורית צֶעִיר מתקבל מהפרש בין רמת השימוש בפועל לבין הרמה הצפויה לפי מאפייניה החברתיים-כלכליים של העיר. כדי להשוות בין רמות התחבורה הציבורית בערים גדולות ובינוניות בדקנו את עתירות השימוש בתחבורה הציבורית במחוז תל אביב וב-56 ערים גדולות ובינוניות בתשע ממדינות אירופה. את הנתונים על ישראל לקחנו מהסקר החברתי שערכת הלמ"ס, ואת הערים באירופה בחרנו לפי זמינות הנתונים ב-Urban Audit, ובלבד שאוכלוסייתן גדולה מ-300 אלף נפש. ראשית מצאנו מהו שיעור האנשים שנוסעים לעבודה בתחבורה ציבורית, וזאת על יסוד נתוני הסקרים שבהם נשאלו הנדגמים כיצד הם מגיעים לעבודה.⁶ בשלב השני חיזנו את השיעור באמצעות רגרסיה.⁷ לאחר

⁵ נערכה גם השוואה לגבי שביעות הרצון היחסית, כלומר שביעות הרצון מהתחבורה הציבורית מנורמלת בשביעות הרצון מהיבטים אחרים של החיים בעיר, לרבות אזור המגורים ורמת הניקיון. הסיבה לנרמול נעוצה באפשרות שהרמה המוחלטת קשורה גם למאפיינים תרבותיים: ייתכן שחלק מהתרבויות ביקורתיות פחות מאחרות ולכן שביעות הרצון בקרבן גבוהה יותר מלכתחילה. התוצאות שהתקבלו מתיישבות עם הסברה ששביעות הרצון מהתחבורה הציבורית בישראל אינה גבוהה.

⁶ שאר האופנים כוללים רכב פרטי והליכה או רכיבה על אופניים.

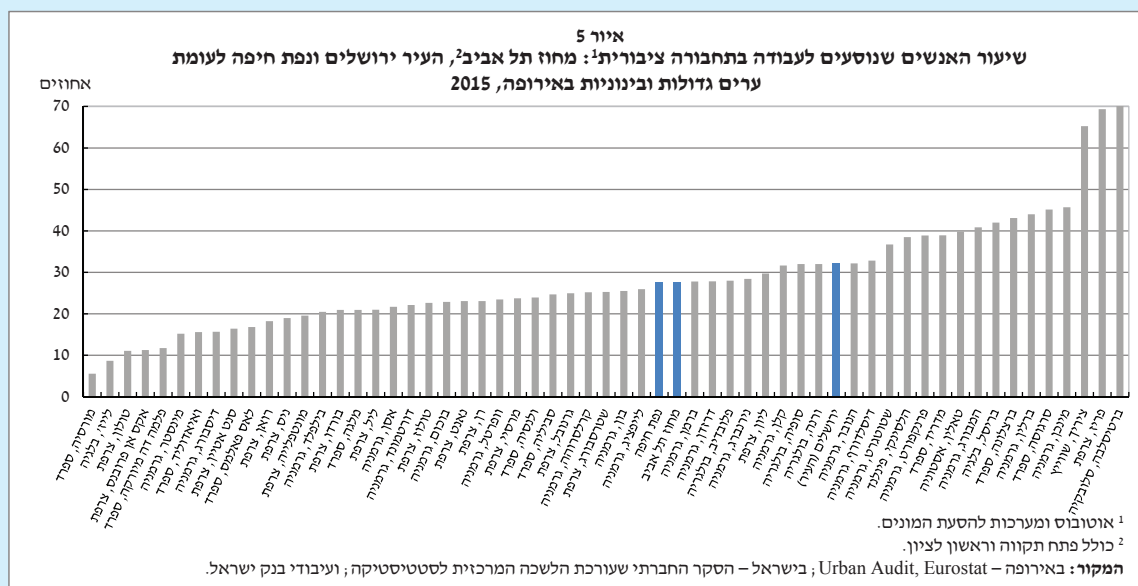
⁷ Santos, G., Maoh, H., Potoglou, D., & von Brunn, T. (2013). "Factors influencing modal split of commuting journeys in medium-size European cities." *Journal of Transport Geography* 30, 127-137.

איור 4
מדד לשביעות הרצון מהתחבורה הציבורית בערים גדולות ובינוניות בישראל ובאירופה¹

¹ בישראל – בשנים 2013–2016, באירופה – בשנים 2012 ו-2015. כדי לבחון את רגישות התוצאה להגדרות שונות של "העיר תל אביב" השתמשנו בשלושה הרכבים: העיר תל אביב, מחוז תל אביב, ומחוז תל אביב בתוספת פתח תקווה וראשון לציון.

המקור: באירופה – Urban Audit, Eurostat; בישראל – הסקר החברתי שערכת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה; ועיבודי בנק ישראל.

מכן חישבנו את השארית (residual) – ההפרש בין השיעור בפועל לשיעור החזוי⁸. כאשר מתקבל הפרש חיובי, הדבר עשוי להעיד כי התחבורה הציבורית בהן מתאפיינת בעתירות גבוהה⁹.

המשתנים המסבירים כוללים (1) אפקטים דמוגרפיים: האוכלוסייה בעיר – השפעתה על השימוש בתחבורה ציבורית חיובית ומובהקת (+); האוכלוסייה במטרופולין (+) – העיר הגדולה במטרופולין מספקת ליישובים האחרים בו שירותים שונים ובפרט תחבורה ציבורית; מספר הסטודנטים לאלף תושבים (+); ושיעור משקי הבית שיש בהם אדם אחד (+). (2) אפקטים גיאוגרפיים: המשקעים (במיליליטר) (-). (3) אפקטים כלכליים: מחיר מכונית ביחס לתמ"ג (+); והתוצר לנפש מתוקן לכוח הקנייה, משתנה שהספרות בדרך כלל מוצאת כי יש לו קשר שלילי אולם כאן מצאנו כי הקשר בלתי מובהק. אין במודל משתנים לתשתית והתפעול של התחבורה הציבורית, ואנו מניחים שהם אינם מתואמים עם המשתנים במודל¹⁰.

איור 6 מציג את המדד לעתירות השימוש בתחבורה הציבורית בערים גדולות. עולה ממנו שעתירות השימוש במחוז תל אביב נמוכה מהממוצע – השימוש בפועל נמוכה מהערך החזוי.

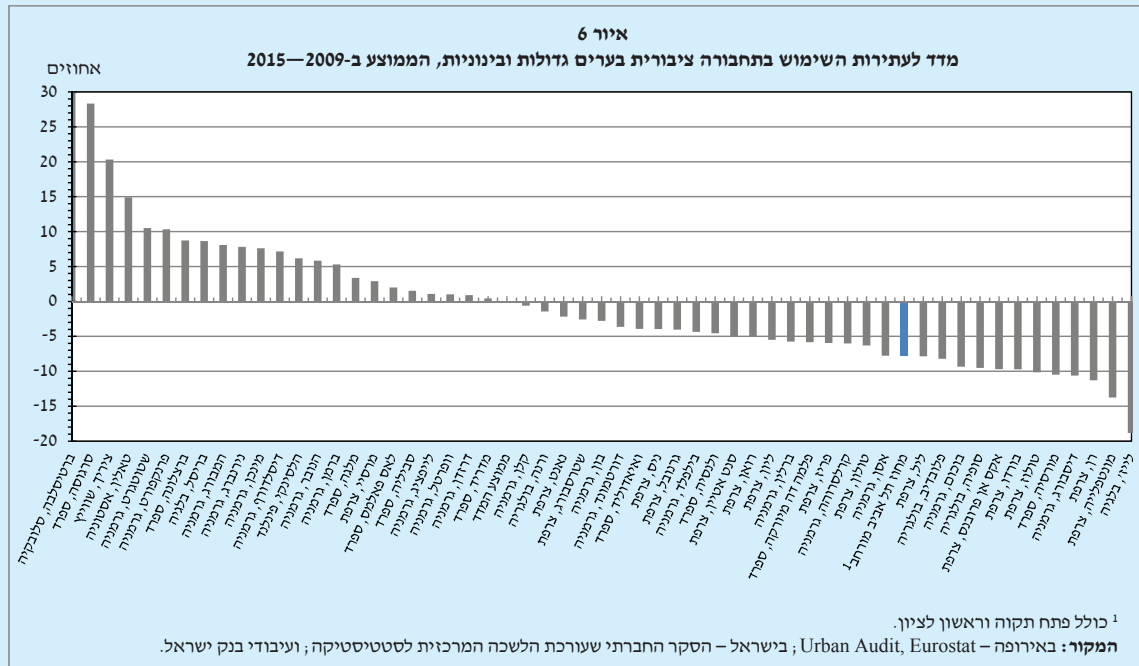
מהם הגורמים המשפיעים על השיעור החזוי במחוז תל אביב? ראשית, מחוז תל אביב מתאפיין באוכלוסייה רבה, ומטרופולין תל אביב נחשב לגדול בקנה מידה אירופי (העיר נמצאת במקום הרביעי מבין 56 הערים שנבדקו והמטרופולין נמצא במקום החמישי)¹¹. אלה מגדילים את השיעור החזוי במידה רבה – 8.5% לעומת הממוצע האירופי. שנית, מחיר הרכב בישראל גבוה מהממוצע בערים שנבדקו, והדבר מגדיל את השיעור החזוי בכ-1.5% יחסית לממוצע האירופי. מצד שני, מחוז תל אביב כולל מעט מאוד משקי בית שיש בהם אדם יחיד – צרכנים מובהקים של תחבורה ציבורית – והדבר מקטין את השיעור החזוי בכ-6.3% לעומת הממוצע האירופי.

⁸ ממוצע שארית הוא 0.0. מחקרים על פרייון (Solow residual) משתמשים בשיטה דומה כדי לאפיין פרייון.

⁹ ליתר דיוק, הדבר עשוי להעיד כי התשתיות והתפעול של התחבורה הציבורית מתאפיינים בעתירות גבוהה יחסית לאופני ההגעה האחרים. כדי לסבר את האוזן נתבונן בשתי ערים דומות מבחינת התשתיות לתחבורה הציבורית אך נבדלות מבחינת התשתיות לרכיבה על אופניים – באחת הערים הן טובות יותר. בעיר זו נמצא כי השיעור בפועל נמוך יותר, ולכן המדד לעתירות התחבורה הציבורית נמוך יותר. זאת ועוד, עתירות השימוש מושפעת גם מהפער בין מחיר השימוש בתחבורה ציבורית למחיר השימוש ברכב הפרטי.

¹⁰ המודל גם אינו כולל אפקט קבוע ברמת העיר, שכן אפקט כזה עלול לתפוס באופן חלקי את רמת התשתיות לתחבורה הציבורית.

¹¹ כ-145 מהערים האירופיות המשתתפות ב-Urban Audit מנו ב-2015 מעל 300 אלף נפש, ול-55 מתוכן יש מסד נתונים שמאפשר להריץ רגסיה רבת שנים. גם כשמביאים בחשבון את כל 145 הערים, מטרופולין תל אביב נחשב לגדול מאוד ממונחים אירופיים.

כדי לשמור על מקומו של מחוז תל אביב במדד העתירות יש להגיע למצב שבו 43% ממספר המתווספים למעגל התעסוקה יגיעו לעבודה בתחבורה ציבורית (לעומת 25% כיום). בישראל, ובפרט במטרופולין תל אביב, מספר המתווספים משמעותי, והדבר מצריך השקעה בתחבורה ציבורית.

יש להתייחס למדד העתירות בזהירות: ראשית, הוא מודד למעשה את רמת התשתיות והתפעול של התחבורה הציבורית יחסית לרמת התשתיות של אופני הגעה אחרים¹². שנית, כדי להחיל את הפרמטרים שהתקבלו במודל על נתונים ישראליים יש לבחון אם אפשר להשוות את ערכי המשתנים המסבירים בישראל למשתנים באירופה ; אי-אפשר למשל להוסיף לבדיקה גם את ירושלים שכן ערכי המשתנים הדמוגרפיים בה שונים מהותית מהערכים בערים אירופיות¹³. שלישית, האמידה מושפעת במידה רבה מגודל האוכלוסייה בעיר, ואנו קבענו אותו לפי השאלה אם שולי העיר מהווים שטח אורבני רצוף ומשולב בעיר ולא לפי ההגדרה הרשיתית הרווחת – החלטה מנהלית על גבולות העיר. את הגדרת תל אביב למשל שינינו וכללנו בה גם את מחוז תל אביב ואת פתח תקווה וראשון לציון.

סיכום

התיבה מאפיינת את המשתמשים בתחבורה בישראל ומוצאת כי משך הנסיעה למקום העבודה התארך בשנים האחרונות ; ממצא זה תומך בסברה שהעומס על תשתיות התחבורה גדל. נוסף לכך התיבה מראה כי הפרטים שמשתמשים בתחבורה ציבורית כדי להגיע למקום העבודה נוטים להשתייך לרמה סוציו-אקונומית נמוכה ; ממצא זה תומך בסברה שפרטים רבים בישראל משתמשים בתחבורה הציבורית בלית ברירה, כלומר מפני שאין ברשותם רכב פרטי. תושבי ישראל אינם שבעי רצון מהתחבורה הציבורית, ומדד לעתירות השימוש בתחבורה הציבורית במטרופולין תל אביב מעיד שהעתירות בו נמוכה יחסית למקובל באירופה. ממצאים אלה מעידים כי נוסף להגדלת התקציב המוקדש בשנים האחרונות לתחבורה הציבורית על הממשלה לפעול ביתר שאת לשיפור במטרה להגביר את השימוש בה על חשבון השימוש ברכב פרטי.

¹² ראו הערה 9.

¹³ גם נפת חיפה הושמטה, וזאת מפני שהנתונים אינם זמינים.

